Simbolizam nadnaravnih bića hrvatskih usmenih predaja

Tomić, Sonja

Master's thesis / Diplomski rad

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:416082

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Dvopredmetni diplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Engleskoga jezika i književnosti

Sonja Tomić

Simbolizam nadnaravnih bića hrvatskih usmenih predaja

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ružica Pšihistal

Osijek, lipanj 2013.

Sažetak

Tema je diplomskoga rada simbolizam nadnaravnih bića u hrvatskim usmenim predajama. U radu je predstavljen pogled na sam pojam demonološke predaje, zatim na nadnaravno kroz usmenu predaju te tipologija najčešće spominjanih bića koja se pojavljuju kroz povijest hrvatske usmene književnosti. Cilj je rada odrediti simbolička značenja koja su nadnaravna bića nosila, a koja su određivala njihovu sliku i utjecaj među ljudima koji su vjerovali u njihovo postojanje. Opisane su, prije svega, simboličke, zatim geografske, a i mnoge druge odrednice i karakteristike vještica, vampira – vukodlaka, štriga, štriguna i krsnika, mora, malika, vila, orka i urečljivaca: kako nastaju, kako se obraniti od njih, koje moći posjeduju, u kojem vremenu djeluju i mnoge druge. Kroz rad je istaknut pregled i utjecaj takvih fantastičnih bića na ljude koji su vjerovali da postoje i pridavali im nerealne, magične sposobnosti izmišljene u klimi mistike i straha.

Ključne riječi: nadnaravno, demonološka bića, usmena predaja, simbolizam, vjerovanje

Sadržaj

1. Uvod.....3
2. Nadnaravno u usmenoj književnosti.....5
3. Tipologija nadnaravnih bića hrvatske usmene predaje.....9
4. Karakteristike nadnaravnih bića hrvatske usmene predaje
    4.1. Štriga, štrigun i krsnik.....11
    4.2. Vukodlak i vampir.....15
    4.3. Vještica.....19
    4.4. Mora.....22
    4.5. Malik, macić, tintilin 26
    4.6. Orko.....29
    4.7. Vila.....32
    4.8. Urečljivac.....37
5. Zaključak.....38
6. Literatura

1. Uvod

"Dvadeset i prvo stoljeće obilježeno je zanemarivanjem tradicije te prihvaćanjem modernih strujanja koja tradicionalno i autohtono smatra primitivnim i zastarjelim." [1]

Uz citat autorica Babić i Danilović započet će se priča o bitnom aspektu kulture jednoga naroda – usmenoj predaji te nadnaravnim bićima koja se pojavljuju u njoj. Tužna je činjenica popularnog mišljenja da se tradicionalno uopće smatra nečim zastarjelim, ali uvijek postoji nada da će se naći način rješavanja navedenog problema kroz pridavanje one količine važnosti kakvu tradicija i zaslužuje.

Glavni je zadatak ovoga rada objasniti sam pojam usmenih predaja, žanra koji polaže temelje i razvija se na vjerovanju ljudi u istinitost onoga o čemu se priča, a kroz usmene predaje doći do nadnaravnih bića koja imaju najveću ulogu u održavanju mističnog karaktera navedene pojave. Ljudi su stoljećima, naraštajima prenosili priče o bićima koja su tu negdje, ne može ih se lako vidjeti, a opet, predstavljaju određeni dodir s onostranim, mističnim. Takve su priče služile kao odmak od realnog svijeta, a i kao sredstvo represije i kontroliranja određenih ponašanja kod ljudi (male djece i sl.), što je na kraju rezultiralo zavidnom kolekcijom bića mističnih karakteristika, uglavnom smještenih u primorskom dijelu Hrvatske. U radu se donosi pregled najčešćih vrsta takvih bića, njihov kratki karakterni opis, lokaliziranje u kontekstu vremena i prostora te simboličko značenje koje prenose. Simbolizam će biti ukomponiran kroz opis svakog bića. No prije tipologije nadnaravnih bića, u radu će se obraditi i sam pojam demonološke usmene predaje koja nastaje na stereotipima pučkih vjerovanja, a kroz prizmu percepcije na nadnaravna bića koja je postojala tijekom stoljeća.

U radu se, nadalje, simbolizam bića obrađuje kroz poglavlja o vješticama, vukodlacima i vampirima, štrigama, štrigunima i krsnicima, morama, malicima, macićima i tintilinima, orku vilama i urečljivcima. Navedena su bića obrađena kroz predaje o načinu postanka, dobivanju i korištenju magijske moći koju posjeduju, ljudskoj obrani od njihova utjecaja, kao i kroz modifikacije koje mogu doživjeti.

[1] Vanda Babić, Danijela Danilović: *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 251

Kroz takav prikaz pokušat će se objasniti geneza predaja, njihova svevremenost, a naglasak će se ipak staviti na njihov utjecaj u doba kada su ljudi pridavali najviše značaja demonološkim pripovijedanjima te u većoj mjeri vjerovali u njihovu istinitost.

2. Nadnaravno u usmenoj književnosti

Pojam nadnaravnog i fantastičnog u književnosti se često veže uz pojavu nereda, panike, nesređenog. Čudo postaje određenom prijetnjom koja se nadvije nad živote ljudi, unoseći kaos i strah te uzdrmavajući stabilnost svijeta. U fantastici se, pronalazi Stulli, nadnaravno javlja kao razbijanje sveopće koherencije. Još jedna bitna stvar koja fantastiku drži tako primamljivom razmatranje je prirode nekog čudnog događaja – upravo neznanje i sumnja, razmišljanje o istinitosti i vjerodostojnosti događaja/ bića/ pojave omogućuje fantastici da se uvuče u mozgove čitatelja i tamo ostane neko vrijeme. Može se istaknuti i da se ovakva fantastika događa ne samo u onom udaljenom, dalekom svijetu, nego tu oko nas, u svakidašnjem životu. Stoga postoji bitna korelacija fantastike s usmenom predajom, samim time što je usmena predaja, može se reći, i prethodila nastanku i razvoju fantastične književnosti. Mitske su predaje ništa drugo nego usmene priče o vješticama, vukodlacima, vragovima i ostalim nadnaravnim bićima koja ulaze u čovjekovu svakidašnjicu. Upravo su vampiri, vještice vile i druga bića postali nosioci fantastičnog, pretočenog u literarna ostvarenja.[2]

Usmene mitske predaje prema Stulli nastaju na temeljima određenih stereotipa pučkog vjerovanja, dok će tradicijski elementi određivati okvire u kojima se kreću predaje. Dakle, vile će se pojavljivati s kozjim nogama, vještice će krasti mlijeko kravama, uništavati usjeve, zle sile nestajat će s jutrom i prvim pijetlovima... Svi ovi okviri samo su svojevrsni temelj za nastajanje novih verzija – svaka predaja bit će posebna, jednokratna u smislu doživljaja. [3]

Stulli, nadalje, u svojoj elaboraciji o mitskim predajama, citira Maxa Lüthija: "Tajanstvo predaje djeluje iz mračnoga i neistraženog prostora u ljudski svijet. Predaje uvijek kazuju o izvanrednome, o neobičnom, sudar s njihovim onostranim bićima djeluje uzbudljivo, u mnogim predajama vlada strah. Pa ipak čovjeka privlači kontakt s tim tajnovitim svijetom; onostrani svijet mitske predaje plaši i fascinira u isti mah... Čudo je u predaji teško pojmljiv prodor nečega posve tuđeg u ljudski svijet."[4]

S takvim se pogledom slažu i Perić i Pletenac. Po njima je fantastično u folkloru svojevrsno kretanje unutar rascjepa koji dijeli i definira zbilju i ono drugo – nedokučivo. Dolazi se do konstrukcije svijeta zbilje koji traži svoju protutežu u nečem drugačijem. Autori upravo fantastiku određuju kao sredinu između stvarnog i nestvarnog. U takvoj svojevrsnoj *pukotini fantastičnog* nastaju fantastična bića, stvari i pojave kao elementi koji omogućuju uređenost svijeta – kada se

[2] Maja Bošković – Stulli: *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1991., str. 162, 166
[3] Isto, str. 192
[4] Isto, str. 170

čini da je stvarnost nestvarna, moguć je bijeg u istinski nestvarno. Njihova *pukotina fantastičnog* provocira emocije jeze, straha i strave, koje su zbilja karakteristične za ovakav specifičan tip poimanja nedokučivog. Stulli tvrdi da su česti primjeri kratkih svjedočanstava o nekoj tajnovitoj pojavi koju doživi čovjek potresno i uznemirujuće te upravo taj sukob obične, svakodnevne životne situacije i susreta s nepoznatim, misterioznim, stvara situaciju straha. [5]Neobično je, ali ispravno, zaključiti kako pojavljivanje fantastičnih bića uvijek u pozadini priziva normalnost i uređenost. Upravo se zato može primijetiti kako ponekad služe kao sredstvo kontrole i zadržavanja u granicama normalnoga. Bića su često inkulturirana, možda najbolji primjer za to je Baba Roga, čuvarica prostora koji nisu pod izravnom kontrolom, ali opet, onih na koje se ne smije kročiti, stvari koje se ne smiju doticati itd.[6]

Spomenute vrste predaja mogu se okarakterizirati i demonološkim; Helmut Fischer tvrdi da su demonološke predaje vjerojatno najveća skupina tradicijskih predaja; a pričaju upravo o vjerovanjima u svijet nastanjen demonima. Ako su demoni psihička stvarnost, logična je pretpostavka da se kao ispričana stvarnost realiziraju kroz priče – predaje. Čovjek u procesu prihvaćanja svoje stvarnosti često bira one pojedinosti koje mu se čine najpotrebnijima za razumijevanje svijeta; bitno područje koje želi shvatiti područje je neobjašnjivog. Ono je, kako je već spomenuto, ispunjeno strahom kao prevladavajućim osjećajem – strahom od demona, nadnaravnih bića. "Susret čovjeka s takvim bićima potaknut će ga na izvješće o tom doživljaju. Ako slušatelji njegovu priču prihvate i počnu dalje prepričavati, čak je možda i zapišu te tiskaju..." predaja dobiva svoje puno značenje; prenosi se s čovjeka na čovjeka – kazuje se. [7]

Autorice Babić i Danilović navode tvrdnje Nade Milošević-Đurđević. Ona tvrdi da, kada se govori o pojavi demonoloških predaja, postoje tri osnovna oblika. Prvi oblik predstavlja kratku obavijest o postojanju određenog demonskog bića ili pojave, predstavlja sintezu uopćenog i usvojenog vjerovanja. Drugi je oblik razvijeniji, tu se događa konkretizacija uopćenog vjerovanja nekom dramatičnom situacijom iz koje proizlazi sama fabula, a u ovoj situaciji se često pored opisa demonološkog bića opisuje i prikaz tog istog bića prema čovjeku. Najčešće se svjedoči u prvom licu - kao osobni doživljaj pripovjedača koji postaje junak fabule. Treći je oblik najrazvijeniji i predstavlja pričanja kroz više epizoda u čijem su središtu i dalje natprirodna bića,

[5] Isto, str. 183
[6] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera,* Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 9, 13, 14
[7] Helmut Fischer, *Stari demoni – novi konteksti: Demonski likovi u suvremenim predajama*, u časopisu: Narodna umjetnost: Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku XL (2003), 2, str.29, 30

ali "poanta nije u potvrđivanju vjerovanja, već u zanimljivosti događaja (npr. ženidba s *vilom*) u kojima sudjeluje čovjek razapet između realnog i fantastičnog, ovozemaljskog i natprirodnog." [8]

Kada se osvrne na samu formu usmenih, a kasnije i zapisanih kazivanja, može se zaključiti da je "tradicijski model zapisanih priča pod većim ili manjim utjecajem osobna pripovjedačeva postupka, što se tiče izražavanja i izbora riječi, variranja i miješanja sižea, karakterizacije likova, odstupanja od kanona i čitavoga nadjezičnog sloja, jedino glasom ostvarivoga."[9] Postavlja se pitanje na koji su se način pripovjedači osiguravali da priča zvuči istinito i uvjerljivo.

Babić i Danilović primjećuju očitu činjenicu da to nije nimalo jednostavan posao, s obzirom da se radi o bićima koja nisu ljudi, nego djelomično pripadaju onostranom, a i samo neka od njih imaju neke ljudske karakteristike. Nešto se moralo smisliti da bi priče zvučale vjerodostojno te su u usmenim predajama postojali i načini izražavanja kojima se postizala naizgledna vjerodostojnost, a iz toga se zaključuje da su se određene predaje prenosile generacijski, ili da ih je pripovjedač čuo više puta i usvojio način. Kaže se da će najuspješnije djelovati kada se predaja ispriča u prvom licu, drugim riječima – pripovjedač je doživio ono što priča. Služi se i drugim sredstvima poput hiperbole – pripovjedač je nešto čuo ili doživio više od jednog puta i to voli istaknuti. [10]

Stulli, pak, navodi da su se načini prikazivanja predaje iskristalizirali u tri glavna oblika: memorat kao pričanje o događaju iz vlastitog sjećanja, kronikat ili kratko priopćenje, kao informacija u sklopu govorne riječi i kao fabulat – tradicijom prenošena priča o nekom događaju. Navodi se još i da je doista kompliciranо razgraničiti kada predaje imaju životne, a kada umjetničke funkcije, jer autorica predaje klasificira pridjevom *hibridno*. Psihički poticaj ostvaruju kroz čovjekov doživljaj susreta s nečim tuđim, čudnim, nesvakidašnjim, bez obzira na to radi li se o nadnaravnoj pojavi ili o dalekoj prošlosti.[11]

Treba se osvrnuti i na sam razlog vjerovanja u nadnaravno – vjerovanja u postojanje nečega u što je rijetko tko sasvim siguran. Dobro to opisuje Antun Radić u drugom broju *Zbornika*: "No svijet čovjeka goni i bije, a često ne znaš, tko te bije i zašto. Nad tobom se nebo lomi, a drugomu se i kamenje podaje. Gledaš na nebo i kuneš ga, moliš se suncu, zaklinješ zvijezde, ne pomaže: suđen si na zlo. I ti počinješ vjerovati u svoje zlo, u vraga i vražjega sina i njegovo leglo: vještice,

[8] Vanda Babić, Danijela Danilović, *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 258
[9] Nika Štriga, *Neka puše, zapisano je*
http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac442.nsf/AllWebDocs/Neka_puse__zapisano_je (2. lipnja 2013.)
[10] Vanda Babić, Danijela Danilović, *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 10
[11] Maja Bošković – Stulli: *Priče i pričanje*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2006., str. 23

vrače..., kojima sve samo teče, a ti ni da bi s mjesta. Moliš im se i baješ, zaklinješ ih i tjeraš, pa si katkad i pomogneš. I tako ima čovjek u svijetu, u prirodi neprijatelja i pomoćnika, za koje ne zna, gdje su, što su, i što sve mogu."[12]

Nadnaravna su bića mistična, nije ih lako vidjeti, a pojavljuju se uglavnom u određeno doba dana ili noći. Babić i Danilović u svom članku navode da su razlog nestajanja bića skoro svaki put upravo ljudi, tj. njihova prisutnost. Naglašava se i da je motiv nestajanja nadnaravnih bića kada se prvi put oglasi pijetao karakterističan za većinu prostora u kojima se takva bića pojavljuju.

Kada se govori o nazivima za predaje o nadnaravnim bićima u raznim krajevima Hrvatske, Stulli spominje *sliparije, sljeparije, štrigarije* i *zmamorije* u Istri, u dubrovačkoj okolici *prizrijevanja,* u Dalmatinskoj zagori *događaje,* a u Gorskom kotaru *slučajeve.* [13]

Stipe Botica donosi jasan zaključak da su hrvatske mitološke priče stvorene kroz životnu tradiciju hrvatskog naroda, a dobile su ona obilježja koja su zadovoljavala određene životne potrebe. Tako su priče priskrbile neophodna, za ljude uravnotežujuća objašnjenja mnogih tajni koje je narod imao u sebi i oko sebe. Osim toga, rezultat su miješanja staroga hrvatskog poganskog života i kršćanskog svjetonazora koji je uslijedio kasnije.[14]

[12]Antun Radić, „*Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu",* knj. 2., str. 65. (Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 1897)
[13] Maja Bošković – Stulli: *Priče i pričanje*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2006., str. 163
[14]Stipe Botica, *Mitološki slojevi hrvatske usmene književnosti,* Croatica XXIII/XXIV (1993), str. 70,71

3. Tipologija nadnaravnih bića hrvatske usmene predaje

Kroz stoljeća pučkih predaja o nadnaravnim bićima iskristalizirale su se njihove glavne vrste, koje se s većim ili manjim modifikacijama pojavljuju na mnogo mjesta u Hrvatskoj. Kroz terenska istraživanja prikupljena je dostatna količina građe da bi se zaključilo i o općim karakteristikama bića, njihovom značenju u kontekstu tadašnje svakodnevice, kao i o njihovoj pojavnosti u svijetu predaja.

Pričajući i istražujući o nadnaravnim bićima na hrvatskom prostoru dolazi se do određene količine predaja, a kroz njih se nailazi na mnoga bića, od kojih se svakako ne smiju izostaviti sljedeća***: štriga, štrigun i krsnik, vukodlak i vampir, vještica, mora, malik, macić, tintilin, orko, vila*** te ***urečljivac***. Svako od njih imalo je posebnu ulogu u tadašnjem životu ljudi, mnoge su se stvari i pojave objašnjavale upravo njihovim prisustvom.

Snažan kompleks predaja i priča razvio se upravo oko bića spomenutih na početku– ***štriga, štriguna i krsnika.*** Ono po čemu se ističu od ostalih činjenica je da se pojavljuju u paru – krsnik se uglavnom sukobljava sa štrigunom i u mogućnosti je izliječiti njegove uroke; one koje štrigun zadaje ljudima.

Vukodlakom - vampirom postaje se na sličan način kao i štrigunom, a i imaju sličan opseg djelovanja. Ponegdje se iz predaje vidi da je vrlo tanka granica između štriguna i vukodlaka, no štrigun se uzima kao pozitivnije biće od vukodlaka-vampira.

Tanka je granica i između ***mora*** i ***vještica***, u nekim slučajevima se čak poistovjećuju. Zajedničke su im osobine, kao i mnogim nadnaravnim bićima, metamorfoze u animalne forme, ali, općenito gledajući, imaju drugačiji način magijskog djelovanja.

Malik, macić i tintilin uistinu su popularni likovi hrvatskih usmenih predaja. Kao što će se kasnije u radu vidjeti, popularizirali su ih određeni društveni faktori, poput želje za bogatsvom uslijed ekonomskih promjena, a čitateljstvu ih je približila i Ivana Brlić-Mažuranić.

Orko bi se mogao definirati kao najmračnije biće predaja – to mu i sam naziv govori. Djeluje po noći - otimajući ljude koji se uglavnom vraćaju kući, ili su se negdje drugdje zaputili. Ima, naravno, i društveno-psihološku komponentu, često služi kao izlika i objašnjenje za bježanje od stvarnosti.

Vila je kroz predaju definirana kao pozitivno biće, ono koje pomaže ljudima. No postoje i zle vile, a jedna od glavnih crta karaktera im je osvetoljubivost. Veže ih se i uz priče o krađama predmeta moći.

Urečljivac je biće kojemu samo ime govori o karakteru – baca uroke na ljude, i to raznim načinima.

U sljedećem poglavlju svako od ovih bića bit će detaljno razrađeno – od objašnjenja o postanku, pojavnosti, karakteru, do simbolike i načina kako se, kao čovjek, obraniti od negativne moći bića.

4. Nadnaravna bića hrvatske usmene predaje

4.1. Štriga, štrigun i krsnik

Štrige, štrigune i krsnike tradicijska kultura i usmena predaja smjestila je u područje Istre i Kvarnera. Do sada je prikupljeno dosta zapisa o mitovima vezanim za ova bića, a terenska su istraživanja pokazala da na području Istre i Kvarnera, pogotovo u malim selima, stariji ljudi još uvijek vjeruju u njihovo postojanje, a ako i ne vjeruju, sjećaju se priča o njima koje su im pričali preci.

Kada se govori o samom podrijetlu naziva za ta bića, autori se uglavnom slažu da vuče latinski korijen. Tako Tomo Vinšćak navodi: "Podrijetlo imena štriga i štriguna Eliade (1983:118) traži u latinskoj riječi *striga*, vještica. U rumunjskome je riječ *striga* postala *strigoi* što znači vještica. Živi *strigoi* rođeni su s košuljicom, a kada dođu u zrelo doba, stavljaju je na sebe i postaju nevidljivi. Posjeduju nadnaravne sposobnosti i mogu prolaziti kroz zatvorena vrata. Zli su kao i vještice i nanose zlo ljudima i stoci. Predaja o *krsniku* poznata je u Istri, Hrvatskom primorju i Kvarnerskim otocima. Javljaju se pod nazivima *krsnik*, *kresnik*, *kršnjak*, *krisnik*, *skrisnik*, *grišnjak* (Šešo 2002/2003)."[15]

No drugi autori navode da izjednačavanje s pojmom *vještice* nije u potpunosti ispravno, jer "...problematičnost jednostavne zamjene pojma štrige sa vješticom proizlazi iz hrvatskog značenja skrivenog u riječi vještica koji se odnosi na znanje i implicira ne urođenu moć, nego nešto što se uči... Kod štriga, međutim, gotovo isključivo se radi o urođenoj, a možda i nasljednoj karakteristici." [16]

Štrige i štriguni bića su koja će uglavnom napadati svoje suseljane koji su im se na neki način zamjerili. Uglavnom se udružuju s drugim štrigunima i kreću u noćne pohode, gdje obično dolazi do devastacije usjeva koje su marljivi seljani obrađivali i do pomora ili raznih drugih nesreća koje stoka doživljava. Često se okupljaju na seoskim raskrižjima, što s ovog stajališta opravdava pojavu raznih križeva i drugih kipova svetaca postavljanih po takvim mjestima. Ponekad se bore i međusobno, iako je njihovo loše djelovanje usmjereno uglavnom na obične ljude bez magijskih moći. [17]

[15] Tomo Vinšćak: *O štrigama, štrigunima i krsnicima u Istri,* Stud. ethnol. Croat., vol. 17, Zagreb, 2005. , str. 233
[16] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 18
[17] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 18

Štrigun se rodi kao takav; ne spominje se, dakle, način da se postane štrigunom. Stari to opisuju na način da babica primijeti da se dijete rodilo s repom koji se najčešće skrivao. Osim po repu, rođenog štriguna se može prepoznati i po posteljici. Ako se rodi u posteljici koja je "crna" (krvava), to znači da je upravo o njemu riječ. Jedini način da ga se oslobodi takve sudbine je da se unište takvi znakovi, ili da se dijete primakne prozoru i javno se obznani povikom da se rodio štrigun. [18]

Govoreći o biću *krsniku,* zanimljivo je spomenuti činjenicu o najstarijem zapisu o tom nadnaravnom biću. "Novigradski biskup Tommasini priča o noćnim borbama kresnika i vukodlaka (u njegovoj talijanskoj pisanoj knjizi spominju se *cresnidi* i *uncodlachi*, dok se u rukopisu tog djela... u Veneciji navode ispravni oblici *uucodlacchi* i *cresnichi*). On pripovijeda kako se, prema vjerovanju, duhovi osoba što su se rodile u nekoj opni – kresnici i vukodlaci – sastaju noću na raskršćima, pa se međusobno bore za obilan urod. To je najstariji zapis o nadnaravnom biću krsniku." [19]

Istraživačka grupa predvođena Tomom Vinšćakom saznala je da je proces nastajanja krsnika sličan kao i za štrigune. "Krsnik se rađa u bijeloj košuljici, ili sa crvenom kapicom. I košuljica i kapica se zakrpaju pod pazuhom ili objese oko vrata kao kolajna. To se zove janjuš. Ako babica po porodu poviče: *Rodija se je krsnik!*, on to neće biti, ali ako ga babica zataji, prešuti, on će to postati u sedmoj godini. Tada dođu drugi krsnici i pozivaju ga poimenice. Ako ga roditelji ne otkriju i kažu *Ni ga doma!* na tri poziva, dječak neće postati krsnik. Njegovi nesuđeni drugovi tada uzvikuju*: Da ga nebi bilo doma nikad već!* i odlaze." [20]

Krsnik može biti i muškarac i žena. Tijekom Vinšćakova terenskog istraživanja naišlo se na mnoga zanimljiva svjedočanstva čak i od ljudi koji su se identificirali kao krsnici. Kada se govori o djelovanju krsnika, uglavnom u predajama ne prevladava toliko činjenica da on spada u opis ljekara, nadriliječnika. Više se ističe činjenica da je suparnik štrigunima. No unatoč tome, postoje svjedočanstva i da su krsnici liječili ljude. Jedan je starac posvjedočio: "Krsnik nam je potvrdio kako krsnici mogu biti i muškarci i žene, koji žive u vjeri i poštenju..." [21]Starac, nadalje, tvrdi da je iscjeljivački dar dobio na misi Polnoćki tijekom svećenikova čina ispijanja vina iz kaleža, što simbolizira krv Krista.

Vinšćakovo istraživanje navodi i kazivačicu koja je svjedočila o takvoj sličnoj pojavi: "U razgovoru o tradicijskom liječenju spomenula je jednu ženu iz Pazinštine koja je liječila reumu

[18] Isto, str. 19
[19] Maja Bošković – Stulli: *Priče i pričanje*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2006., str. 75
[20] Tomo Vinšćak: *O štrigama, štrigunima i krsnicima u Istri,* Stud. ethnol. Croat., vol. 17, Zagreb, 2005. , str. 232
[21] Isto , str. 224

spravljanjem posebnog lijeka u obliku praha koji bi se posuo po tijelu oboljeloga i na taj način izvlačio bol iz zglobova. Ista se žena bavila i skidanjem uroka – *zavaroka.* Kad bi čovjeka boljela glava, vjerovalo se da je na njega bačen urok. Žena bi bacila užarene ugarke u vodu, oboljeli bi tu vodu popio i na taj se način oslobodio uroka." [22]

Krsnici se, kao predstavnici dobroga, bore sa štrigunima na raskrižjima ili u zraku, a tijekom tih postupaka uglavnom preuzmu oblik psa, mačke, vola ili drugih životinja. Čak im i čovjek ponekad pomogne u toj borbi. Još je jedna bitna karakteristika ovih bića predaja da, kada spavaju, iz usta im zna izletjeti muha ili osa, ili druga vrsta kukca – drži se da je to duša krsnika/štriguna.[23]

Potvrda za ovakvu tvrdnju nalazi se i u Vinšćakovu istraživanju: " Nadalje, kazivačica je ispričala kako je u selo jedanput došao neki nepoznati mladić. Legao je ispod stabla, a dok je spavao u usta mu je uletjela oveća muha. Svi su pomislili kako je on *štrigo*. Nakon nekog vremena muha je izletjela iz njegovih usta i on se probudio. Bilo mu je neugodno što su ljudi vidjeli tko je on. Brzo je otišao iz sela. Kasnije su saznali da je taj mladić ubio trudnu ženu na mostu u Kopru."[24]

Kada se opet osvrne na nedjela koja ova bića mogu prouzročiti, uglavnom dominiraju štriguni. Brutalnost ide toliko u krajnost, da predaje prenose činjenicu da jedu svoju djecu – majke ih moraju skrivati. No ljudi se mogu i obraniti od njih, a jedan od načina obrane je neugodan miris; smrad. Tjera ih miris spaljivanja starih cipela, a čak se govori i o dječjem izmetu. Ipak, najučinkovitiji način sprječavanja napada štriguna je posredovanje krsnika. U borbama uglavnom krsnici poprimaju lik bijelih i šarenih pasa, dok su štriguni crni. Postoje i tvrdnje da je: "Najbolja... obrana od štriga i štrigina križ-križina, križ salamun, salamunski križ, križ-papalіž. Treba ga nacrtati iz jednog poteza. Takav ucrtani ili zakucani križ na vratima štiti kuću od štriga i štriguna."[25]

Zanimljivo je i vjerovanje da štriguni nakon smrti i pokapanja mogu izaći iz grobova i nastaviti terorizirati ljude. Takav je strah prouzročio predaje o zabijanju čavla u jezik preminulog štriguna. [26]

Vinšćakova prikupljena predaja tvrdi da nisu pronađeni dokazi da je to stvarno i bio slučaj. No ipak, postoje i razrađeniji načini obrane od ovakve vrste pokojnika: "Prema kazivanjima, štrigone su pokapali s licem prema dolje i čavlima u ustima. Znali su im koji put okovati usta i lice željeznom brnjicom, jer su vjerovali kako se štrigoni mogu povampiriti nakon smrti. Taj smo

[22] Tomo Vinšćak: *O štrigama, štrigunima i krsnicima u Istri,* Stud. ethnol. Croat., vol. 17, Zagreb, 2005. , str. 222
[23] Maja Bošković – Stulli: *Od bugaršice do svakidašnjice,* Konzor, Zagreb, 2005., str. 126
[24] Tomo Vinšćak: *O štrigama, štrigunima i krsnicima u Istri,* Stud. ethnol. Croat., vol. 17, Zagreb, 2005. , str. 228
[25] Drago Orlić, *Štorice od štrig i štriguni*, Naklada ZORO, Zagreb–Sarajevo, 2008., str. 10
[26] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 23

podatak pokušali provjeriti kod arheologa koji su u to vrijeme imali iskapanja na srednjovjekovnim lokalitetima u blizini Bala. Kolega Milošević iz Splita, koji je bio voditelj iskapanja, nije mogao potvrditi da su igdje naišli na grob gdje bi pokojnik bio pokopan s okovanom glavom. Očito je kako se ovdje više radilo o vjerovanjima nego o stvarnom činu okivanja štriguna." [27]

Kada se govori o odrednici simbolizma ovih bića, jasan je polaritet između dobra (krsnici) i zla (štrige i štriguni). Krsnici su tu da pomažu ljudima, liječe ih, bore se protiv druge strane štriguna svim sredstvima. Takav zaključak jasan je i kod Perića i Pletenca: "... u Istri, dakle, nailazimo na dualizam štriguna i njima suprotstavljenih krsnika, predodređenih rođenjem za okultnu borbu protiv zla. I jedni i drugi rađaju se označeni..."[28]

Ako se analize o simbolici počnu usmjeravati na drugu stranu, stranu dualizma duše, dolazi se do činjenice da se i to itekako može povezati s ovim bićima. Za njih se, kao što je navedeno ranije, govori da, dok spavaju, iz usta im izađe kukac – bila to muha, leptir ili neka druga vrsta. Potvrdu, a i moguće tumačenje može se naći u sljedećoj misli: "...slavenska mitologija poznaje vjerovanje u dvije duše, a to se posebno vidi na bićima poput krsnika i njegovu alter egu u obliku muhe, te rođenjem u drugoj koži (košuljici)."[29]

Boris Perić i Tomislav Pletenac iz svojih istraživanja zaključuju da se moć krsnika i štriguna nikad u potpunosti neće izgubiti, upravo zbog svevremenske tematike borbe dobra i zla.[30]

4.2. Vukodlak / vampir

[27] Tomo Vinšćak: *O štrigama, štrigunima i krsnicima u Istri,* Stud. ethnol. Croat., vol. 17, Zagreb, 2005. , str. 229
[28] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 33
[29] Coha, Katarina: *Šaman kao gospodar duhova*, Zarez, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja, Zagreb, 15. srpnja 2,4., godište VI, broj 134-135, str. 46
[30] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 27

O pojmu *vampir* može se reći da nije jednako učestalo zastupljen kao pojam *vukodlaka*, iako se radi gotovo pa o sinonimu. Autorice Babić i Danilović o vuodlaku tvrde: "Riječ je o negativnom biću koje napada čovjeka, i to najčešće noću. Ponekad ih se promatra kao pandan *morama* i *vješticama* koje predstavljaju zlobne žene, odnosno riječ je o opakim muškarcima. Predvečer izlaze iz grobova, a u njega se vraćaju prije nego li pjevci zapjevaju." [31]

Problematikom uže definicije i prepoznavanja vampira kao hrvatskih nadnaravnih bića bavili su se i Perić i Pletenac. U svojim teorijama zaključuju kako je u popularnoj kulturi došlo do preklapanja polja značenja štriguna i vampira, a to je dodatno dobilo na utjecaju kada je u svijetu plasirana misteriozna legenda o "prvom istarskom vampiru" Juri Grandu, o kojemu će malo kasnije biti prikazana predaja. Jedan ga slovenski putopisac Janez Vajkard Valvazor u svojim opisivanjima naziva štrigunom. Čak i kod drugih autora onoga doba može se primijetiti činjenica da se pod pojmom *štrigun* zapravo podrazumijeva istarski *vampir.*[32]

Govoreći o vanjskom izgledu ovih bića može se zaključiti da su postojale brojne verzije, ali sve su imale nešto zajedničko. Tako se u Arkivu za povjestnicu jugoslavensku može naći ovakav opis: "Vukodlak je žuta lica, crvenih očiuh, naježene kože, plavih ustnicah; zubi su mu crni kao čadje, ruke krvave do lakatah od pasje krvi, jer on pse davi i krv jim izpija. Vukodlak se može pretvoriti sad u kakvu nakaznu zvjer, sad u svinju, sad u kakva čvorava, kukava panja, koji se valjka po selu, sad u gadnu psinu, sad u štogod drugo, i uvijek vuče za sobom mrtvački svoj pokrov. Na koga god se natepe vukodlak, toga gnjete i davi, da mu - kako vele ljudi - škripi duša u tijelu. Kadgod oko gluhe dobe psi u selu laju - veli puk - vukodlak je u selu, zato su psi pobunjeni, jer on je pasji krvolok, pasja kuga i Mora." [33]

Nešto drugačiji opis vukodlaka u grobu također postoji kao zapis u Arkivu: "Oni razkopaju grob, otvore mrtvački sanduk i najdu u njemu mrtvaca strahovito: zinuo od pedlja, izvalio krvave oči kao šiške, okesio crne zube, kosa mu nastrla kao ježeve bodlje, lice žuto i krvavo, ustnice modre nabrkle."[34]

Opće je uvriježeno vjerovanje da ih se može uništiti glogovim kolcima, ili onima načinjenim od crnog trna. Perić i Pletenac tvrde da je običaj da se mrtvaci koji noću lutaju po selima i napadaju ljude iskopaju, a srca im se probodu glogovim kolcima. [35]

---

[31] Vanda Babić, Danijela Danilović *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 276

[32] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 30

[33],[34]Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, Godina 2, 1850. http://dnc.nsk.hr/Viewer.aspx?id=8d336349-9ee8-498d-8387-57ca296e820a&y=1852&m=6&d=1(2.lipnja 2013)

[35] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 41

Autorice također tvrde da bi se također izlazilo na kraj s njima rezanjem mrtvačkih tetiva iza koljena. [36]

Nadalje, kada se govori o postajanju vukodlakom, dolazi se do ovih predaja: "U Kotarima se uvriježilo mišljenje kako je *vukodlak* zapravo *vrag* zato što mnogima uzrokuje neizlječive bolesti i smrt dok u Koprivnici vjeruju da je riječ o biću koje je pola čovjek pola vuk te da lovi i jede ljude što nemamo zabilježeno u niti jednom drugom kraju. Spomenuto vjerovanje u Kotarima o dovođenju veze između *vraga* i *vukodlaka* nije iznimka. U Poljicama postoji vjerovanje da Sotona iz groba uzima kožu s mrtvaca koju zatim napuše poput balona, odnese u crkvu i pokuša probušiti – ako se ne probuši taj postaje *vukodlak."* [37]

Postoji i ovakva predaja: "Nadalje od Vukodlaka pripovieda se, kada ženska glava koja je noseća umre te s djetetom skupa se zakopa, da ono dijete u njoj naraste i Vukodlak postane." [38]

Kada se govori u kontekstu zagrobnog života, Babić i Danilović navode da postoje predaje koje govore o vukodlacima koji ne proganjaju ljude do vječnosti, nego djeluju godinu dana od njihove smrti. Nakon toga vremena, odlaze u pakao gdje i ostaju. Govori se i da proganjaju ljude dok ih netko ne ubije glogovim kolcima ili nekim drugim načinom, prije spomenutim. Svi ljudi ih, priča se, mogu vidjeti, no obraniti ih može od vukodlaka i krsnik. Svako selo ima svojega krsnika koji se bori protiv vukodlaka, a tu dolazi do pojave sukoba karakterističnog za kršćansku religiju – borba dobra i zla – vraga crne boje (vukodlaka) te anđela bijele boje (krsnika), budući da znamo da su krsnike opisivali kao bića koja se tijekom borbe mogu pretvoriti i u bijelog psa.

Nadalje, autorice objašnjavaju da je jedna od karakteristika vukodlaka – vampira i metamorfoza. Dakle, mogu mijenjati oblik ovisno o situacijama i okolnostima u kojima se pojavljuju. Najčešće su to oblici mačke, konja, magarca, vola, a pretvaraju se i u mješinu.[39]

Vukodlaci se u pričama najčešće kao motivi pojavljuju u ulogama *vampira trgovaca* ili *vukodlaka mesara,* no vjerovanje koje se još češće spominje priča je da žena može ostati trudna s vampirom – vukodlakom. Postoji priča iz područja Otoka u Slavoniji koja govori o tome da se rodilo dijete s ogromnim, šiljastim zubima crvene boje, koje su kasnije seljani ubili i bacili u grob s pokojnom osobom. Spominje se i dijete koje je bilo rođeno bez ikakvih kostiju. Motiv produkta

[36] Vanda Babić, Danijela Danilović, *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 276
[37] Isto, str. 277
[38] Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, Godina 2, 1850. http://dnc.nsk.hr/Viewer.aspx?id=8d336349-9ee8-498d-8387-57ca296e820a&y=1852&m=6&d=1(2.lipnja 2013)
[39] Vanda Babić, Danijela Danilović *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 278

žene i vukodlaka, dijete, nije u svim predajama isto, što svjedoči o razlikovanju motiva i njihovom drugačijem prenošenju putem usmene predaje. [40]

Općenito, odnos između žene i vampira često je bio motivom usmenih predaja. Tako pripovijeda i jedna kazateljica iz Istre – o već spomenutom istarskom vampiru Grandu: "To je istina, ni izmišljotina. Jure Grando je bija vampir, meni je to pričala moja nona, a mojoj noni njezina nona. Još dok sam bila dite ljudi su povidali da ne hodamo vani po noći i strašili su nas. Grando je bija tako poredan da je njegova žena Ivana bila pobigla od njega u Sveti Petar u Šumi. Poslije mu se vratila pa su išli zajedno živit na Grandovu stanciju, što je bilo imanje od crkve. Dice nisu imali. Kad je umro, on je izlazio iz groba, hodal je po selu i strašio ljude, a najviše je strašio svoju ženu. "[41]

Potpuna priča može se ovako interpretirati: "Prema predajama, Jure Grando bio je prvi europski vampir. Legenda o njemu potječe iz malog mjesta Kringa u Istri. Neobičnu zgodu zabilježio je Johann Weichard Valvasor u svom djelu Slava vojvodine Kranjske (Die Ehre deß Herzogthums Crain), koja se prema pričama mještana Kringe zbila 1672. godine, a prethodilo joj je šesnaest godina tajanstvenih zbivanja, terora i straha. Naime, 1656. godine umro je i pokopan na mjesnome groblju jedan lokalni mještanin imenom Jure Grando. Nedugo nakon pokopa pokojnik se počeo ukazivati lokalnom stanovništvu, viđali su njegovu utvaru kako luta selom, čak i kako kuca na vrata nekih kuća. Da iza te pojave stoje zle sile, mještani su postali svjesni nakon što bi u kućama na koje je utvara Jure Granda kucala, nakon nekoliko dana netko naprasno preminuo. Njegova se udovica također žalila seoskom glavaru Mihi Radetiću da ju pokojni muž često noću posjećuje, maltretira, čak i siluje. Pokojni Jure Grando postao je prava napast za selo, a čak je 16 godina trebalo da se mještani ohrabre i nešto poduzmu. Tako je jednog dana župan Miho Radetić okupio "grupu srčanih ljudi" i poveo ih na groblje s namjerom da iskopaju Jurino tijelo te da ga probodu glogovim kolcem i okončaju razdoblje straha i terora. Devetero mještana je noseći baklje i raspelo došlo do groblja, otvorilo ga, i zaprepastilo se vidjevši da je pokojnikovo lice rumeno, štoviše, da im se smije. Preplašena devetorica brzo su se razbježala no župan Miho ih je opet sakupio i poveo natrag do groba. Duhovnik kojeg je župan Radetić pozvao progovorio je nad otvorenim grobom držeći raspelo: "Gledaj, štrigone, tu je Isus Krist koji nas je otkupio od pakla i za nas umro. A ti, štrigone, ne možeš imati mira" - nastavio je s nekim, piše Valvasor, egzorcističkim formulama, a "sablasti su pritom navrle suze na oči". Zatim su mrtvom tijelu

[40] Vanda Babić, Danijela Danilović, *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 279
[41] Vesna Brnabić, 2010, *Istarski vampir: Legenda o Juri Grandu opet živi*
http://www.vecernji.hr/vijesti/istarski-vampir-legenda-juri-grandu-opet-zivi-clanak-169074 (1. lipnja 2013)

pokušali "protjerati zašiljeni kolac od bijelog gloga kroz utrobu", ali im to nije polazilo za rukom te se od "tvrdog trbuha" kolac neprestano odbijao. Naposljetku mu je jedan od mještana, imenom Stipan Milašić, sjekirom odrubio glavu na što je mrtvac kriknuo, a grob se napunio krvlju. "Časna gospoda egzekutori" su nakon toga zatvorili grob i Kringa je od toga dana imala mira, utvara Jure Granda nije se više pojavljivala."[42]

4.3. Vještica

[42] http://istrapedia.hr/hrv/1688/jure-grando/istra-a-z/ (2. lipnja 2013.)

Nadnaravno biće vještica jedno je od najtipičnijih u usmenim predajama književnosti diljem svijeta. Nastojanjima da se ljudska nesreća i zla kob razriješi magijskim postupcima dolazi se upravo do pojma vještice. Sam koncept sačuvan je u narodnom vračanju sve do današnjih dana. U analizi pojma i karakteristika vještica korišteni su uglavnom materijali Maje Bošković – Stulli koja u svojim *Predajama o vješticama i njihovim progonima u Hrvatskoj* iz prikupljenih svjedočanstava i zapisa tvrdi da su se vještice sastajale uglavnom na planinama – pogotovo je istaknuta Medvednica i Klek. Kao što je već dobro poznato iz raznih predaja o vješticama, kaže se da na takvim sastancima na planinama uglavnom lete ili ih vrag vozi u kočiji, jedu i piju, a neke priznaju da čak i spolno opće s vragom. Nailazi se tu i na priče o konzumiranju ljudskog mesa, ponekad čak i vlastitog muža. [43]

Jedna je vještica na svojemu suđenju priznala uglavnom već poznata narodna praznovjerja – da vještice prave mast iz trava, voća i žita, i to obično oko Duhova. Tvrdila je i da je protiv vještica najkorisniji alat veliko zvono svetog Marka, kao i češnjak i križ. Upravo spomenuta vještičja mast u rukama neupućenih nalaznika može izazvati komične efekte u priči: predmet koji se namaže mašću, npr. kola ili plug - poleti na stablo.

O vještičjoj masti postoji nekoliko vrsta priča, jedna od njih je i ova: "Da bi mogle letjeti, *vještice* se mažu mašću, koja se uglavnom nalazi u posudi ispod ili oko ognjišta. To vjerovanje raširenо je na širem području, ali je samo u Samoboru zabilježeno kako se „coprnička mast“ pravi: – dobije se tako što *vještica* mora dobiti dijete s *vragom*, a zatim ga kuhati dok ne dobije mast." [44]

Zanimljiv je i karakteristični motiv oduzimanja mlijeka kravama, ili kvarenja tog mlijeka, što se počelo pripisivati vješticama od ranih dana pojavljivanja u predajama. Stulli navodi da su hrvatske vještice mnogo puta, na suđenjima i kroz torture, bile optuživane upravo za navedeni čin.[45]

Osim navedenoga, uobičajena zlodjela vještica opisuju i autorice Babić i Danilović: "Najčešće stvari koje čine su: pravljenje tuče, bacanje uroka na one koji su im se zamjerili (mogu umrijeti, a i ne moraju), morenje stoke te napastovanje djece, a nerijetko imaju mogućnost premetanja u drugi oblik, npr. neku životinju." [46]

Promjena vanjskog oblika vještice bila je predmetom istraživanja i Maje Bošković-Stulli u njezinim predajama iz Peroja u Istri. Tu se govori o javljanju vještica u animalnom obliku kada

[43] Maja Bošković- Stulli: *Pjesme, priče, fantastika,* Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1991.str. 127, 128
[44] Vanda Babić, Danijela Danilović, *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 273
[45] Maja Bošković- Stulli: *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1991., str. 129

[46] Vanda Babić, Danijela Danilović *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 271

lete među oblacima, kada sudjeluju u međusobnim borbama ili se bore s krsnicima, kada njihov duh izlazi poprimajući lik određene životinje. Spominje se i slavonska predaja o žabi koja je izvlačila mlijeko iz kravinog vimena. Vlasnica krave ju je udarila da ju odmakne time joj ozlijedivši prednju nogu, a nedugo zatim je ugledala ženu probodene ruke. Postoji i priča o vještici koja je noću jahala nekog čovjeka, prvotno ga pretvorivši u konja, a drugi je za osvetu nju pretvorio u kobilu i potkovao ju. Sljedeći dan vještica se pojavila u ljudskom obliku potkovanih ruku i nogu. [47]

Upravo opisane priče potkivanja vještice i ozlijeđivanja njezine noge/ruke imaju i značenje njenog razotkrivanja. U doba vjerovanja u vještice ovakve su priče dobivale posebno na značenju, jer su se, slijedom toga, događale i ozbiljne optužbe te sudski progoni i torture vještica. Postoje, dakle, razna vjerovanja o načinu na koji će se prepoznati da je žena vještica. Neka od tih vjerovanja pripadaju arhaičnoj pučkoj magiji, npr. "začepi se, uz odgovarajuće vračanje, tikva puna vode, pa se vještice u selu ne mogu pomokriti; ili se vežu neki crni uzlovi po kojima se poslije poznaju vještice." [48]

Često se postupci prepoznavanja vještica vežu i uz crkvene obrede. Uvriježeno je pučko vjerovanje da prilikom otkrivanja tj. podizanja Isusova tijela tijekom euharistije vještice ne gledaju, nego okreću pogled. Postoje i predaje da se vještice mogu lako prepoznati i uočiti na polnoćki za Božić, ako čovjek stane na stolicu koju je sam napravio u vremenu od Sv. Lucije do Badnjaka. [49]

Autorice Babić i Danilović naišle su na slavonsku predaju, nešto drugačiju od slične koju je zapazila Stulli, a govori o otkrivanju vještice koja krade kravama mlijeko. Bilo je potrebno uzeti zrelu tikvu koja je čitava – nije ju se smjelo ni rezati, a ni dubiti, te je u nju trebalo zabiti čavle i ostaviti na dim da se suši. Tada je vještica prestala imati mogućnost mokrenja, pa je bila prisiljena moliti za oproštenje i vratiti kravi mlijeko. [50]

U nekim se krajevima očuvalo i vjerovanje u vještace. O njima postoje predaje da se bore međusobno između dva oblaka, a koji izgubi, iz tog oblaka past će tuča. O ovome autorice Babić i Danilović komentiraju: "Spomenuta borbu dva *vještaca* može se povezati s dualističkim vjerovanjem personificirane borbe dobrog i zlog duha koji vuče korijene iz staroslavenskog dualističkog vjerovanja." [51]

---

[47]Maja Bošković-Stulli, *Priče, pjesme, običaji iz Peroja - sela crnogorskih doseljenika u Istri.*Osijek:HCDP Croatica-Montenegrina RH i CKD Montenegro-Montenegrina Osijek, 2006., str. 141

48 Maja Bošković – Stulli: *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1991., str. 144

[49] Isto, str. 145

[50] Vanda Babić, Danijela Danilović *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 272

[51] Isto, str. 272

Kada se priča o motivu pojave tuče koju vještice i vještci uzrokuju, postoji vrsta priče u kojoj ju vještice prave tako što stanu na dva brijega, dakle na svakom brijegu stoje jednom nogom, a između njih pada tuča. Isto tako, kada se puca u njih među oblacima, predaja kaže da ih se može ozlijediti ili čak usmrtiti. Ponekad su preformirane u oblik ptice. Dakle, seljak, dok pada tuča, puca začaranim streljivom u orla koji leti na nebu, a sljedeći dan umre žena u selu, cijela izranjavana. Postoji i verzija na moru, gdje kapetan puca u oblake koji nose oluju, a žena mu umre kod kuće. Svi ovi primjeri ujedno su i svojevrsni primjeri razotkrivanja vještica. [52]

Prema nekim izjavama vještica, tuču su stvarale i uz pomoć vraga. Pravile su ju iz pepela koje bi koristile za rublje, udarajući po pepelu trima ljeskovim šibama starim godinu dana. Ponekad su ju pravile i iz pepela spaljenih vještica. U izjavama ovoga tipa nalazi se i tvrdnja da je tuču spriječila i otjerala moć zvona sv. Jurja. [53]

Vještice se, za razliku od krsnika, rađaju u crvenom ili crnom mjehuru. Isti je slučaj i s njima, ako se nakon rođenja javno obznani da su vještice, gube moć. Rađaju se ponekad s repom, a znaju imati i zube. [54]

Osvrćući se na temu progona vještica nešto suvremenijeg tipa, zaključuje se da su svoj život obično završavale na lomači, mučene i spaljivane. Za razliku od takvih slučajeva, u predajama vještice nešto drugačije završavaju – završetak se stvara prema žanrovskoj pripovjedačkoj strukturi predaje. Dakako, postoje i u predajama slični završeci – lomača, smaknuće, vuča na konjskim repovima, vješanje itd., a također i u nekim autentičnim pripovijedanjima seljak jednostavno ubije ženu ili majku koja je vještica. No često priča o vještici završi običnim prikazivanjem avanture, bez kobnih posljedica po nju, a ponekad vještica i izgubi moć. Po nekim dalmatinskim vjerovanjima, kada se vještica ispovijedi, odmah prestaje biti nadnaravnim bićem i vraća se u normalnu duhovnu formu te je to bio čest završetak hrvatskih predaja o vješticama. [55]

4.4. Mora

[52] Maja Bošković – Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1991.str. 147
[53] Isto, str. 145
[54] Isto, str. 149
[55] Isto, str. 144

Kada se pođe od same etimologije riječi *mora*, zaključuje se da se radi o prastaroj indoeuropskoj riječi koja je svojom formom i značenjem ostala prisutna u mnogim jezicima, slavenskim i neslavenskim. Dakle, korijen se može pronaći u njemačkom jeziku (Nachtmahr), engleskom (nightmare), francuskom (cauchemar), nizozemskom (nachtmerrie), pa i u srpskom (košmar). *Mor* u većini indoeuropskih jezika povlači značenje sumornosti i smrti. [56]

Isto tvrdi i Mirna Brkić: "Praslavensko ime božice Morana/Morena/Marena s velikom se vjerojatnošću veže uz praslavensku leksičku porodicu određenu korijenom *mer-* 'umirati'. Još izvornije mu je značenje, čini se, 'drobiti', 'mrviti', 'ništiti'. Temeljan je tu praslavenski glagol *merti* i o od njega kauzativ *moriti* 'činiti da umre', 'moriti', 'ubijati'. Ovamo idu i kraće tvorbe *Mora i Mara*. U slavenskim predajama tako se imenuje zloduh, utjelovljenje smrti, čovjeku štetan."[57]

Autorica svoje teorije o postanku i simbolizmu tog nadnaravnog bića temelji na sličnosti s Moranom, u početku mladom i veselom djevojkom koja je bila nevjesta, a kasnije ostavljena žena koja se pretvorila u osvetnicu. Ovakve predaje sežu još u doba poganskih Hrvata. Brkić tvrdi da je mora u obliku ženskog demona koji napada po noći povezana s upravo navedenom Moranom, koja se još u praslavenskom vjerskom sustavu uzimala kao božica zime i smrti. Po nekim rekonstrukcijama praslavenskog vjerskog sustava, brat i sestra, Jarilo i Morana, bili su djeca boga gromovnika Peruna. Bili su u isto vrijeme i mladoženja i nevjesta svete svadbe božanstava, koja ima svrhu pokretanja radosti godine, a događa se svakog proljeća. Iako na incestuoznim temeljima, ova je svadba božanstava dopuštena, jer se odvija u božanskom svijetu za koji vrijede druga pravila. Osim toga, donosi plodnost i veliku rodnost na zemlju – a pojavljuje se, kao što je već spomenuto, na početku vegetacijskog ciklusa, i to u punom jeku mladosti i ljepote. Svadba kao svadba donosi puno dobroga, ali ima i loših, mračnih strana. Predaja kaže da Jarilo, nakon što osvaja Moranu, ostavlja ju i ona postaje mračna, brutalna osvetnica. Vremenski se to odvija kroz godinu, na proljeće je sve idealno, no kako odmiče godina i vrijeme se mijenja, Jarilo izdaje Moranu, a ona se mijenja i planira svoj osvetnički plan. Na kraju se uklanjaju iz sela, Jarilo se uglavnom ili ukopa ili potopi, dok se Moranu, koja sada ima lik iznemogle stare žene, spali, trga ili također potopi. [58]

Mora kao biće pripada u grupu najjezivijih nadnaravnih pojavljivanja. Definicija joj je veoma široka, jer joj se često pridaju neka nova značenja, novi atributi i elementi pojavnosti. Često se svrstavaju uz bok vješticama i sličnim bićima. Mora je uglavnom ženskog spola, živa je i

[56] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 52
[57] Mirna Brkić, *Mora, žensko demonološko biće, u suvremenim kazivanjima Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Filološke studije, Vol. 1 br. 10, 2012, str. 39

[58] Isto, str. 38

vrijeme djelovanja svakako joj je noć, te za to vrijeme isisava krv ili bilo kakav drugi oblik energije iz usnulih ljudi. [59]

Mirna Brkić prikupila je s terenskih istraživanja raznolike predaje o formi mora. Tvrdi da se nekad zna tko je osoba koja je mora u selu. Obično je to " neka zla susjeda, *stara cura*, koja u svojim noćnim pohodima zna poprimiti obličje životinje. Iako postoje razni apotropeji/zaštitna sredstva protiv more, može biti i smrtonosna, posebice kad za žrtve odabere djecu." Hrvatske narodne predaje govore da mora ne može biti niti djevojčica, niti udana žena. Mora biti spolno zrela djevojka: "*Mora je djevojka koja mori lipe i naočite mladiće*."[60]

Uglavnom se tvrdi da mora kao ružna, stara vještica ima ulogu opreke od predivne, bajkovito prikazane vile koja je često prikazana kao nježna, lijepa djevojka duge, plave kose. [61]

Prema drugačijim tvrdnjama autorica Babić i Danilović, "Ona noću mori ljude (mogu izdahnuti pod njenom težinom) ne birajući pri tome dob (u više krajeva prikazane su kao bića koja djeci sišu krv, mlijeko ili pak grizu pete). Zanimljivo je vjerovanje Kastavaca koji smatraju da *mora* „gnjete i siše stanovite ljude samo iz ljubavi“ [62]

U Arkivu se također opisuje djelovanje mora: "Čovjek legne spavati, i tek što ga počme grliti san, eto dovuče se mora i pučme od nogah navaljivat se na čovjeka. Najjači čovjek, kad se mora navali na njega, nemože se ganuti, nit može maknuti nogom, nit rukom, a kad ga mora već objaši i sjedne mu na prsi, onda, jedva diše, i ne može riječ progovoriti. Neke samo gnjete i sisa, i ovim - bili ženski ili mužki, bili odrastli ljudi ili djeca, pozna se na sisami, da ih mora sisa, jer im sisa, koju mora sisa, nabrekne i zacrveni se, kao da raste čir ili prišt." [63]

Autorice Babić i Danilović ukorporirale su u priču o mori predaje o njihovim metamorfozama. More se u predajama najčešće prvo bacaju u vatru, ali uspiju pobjeći kroz prozor ili dimnjak. Navodi se primjer žene koja je uhvatila moru na djetetu, i ne premještajući ruke, bacila ju je u peć, ali mora je protrčala kroz prozor u obliku mačke. Takve i slične predaje dokazuju da je i ovo biće bilo sklono mijenjanju oblika, najčešće u muhu ili mačku, tako da lako pobjegne. [64]

---

[59] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 53

[60]Mirna Brkić, *Mora, žensko demonološko biće, u suvremenim kazivanjima Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Filološke studije, Vol. 1 br. 10, 2012, str. 39

[61] Isto, str. 43

[62] Vanda Babić, Danijela Danilović, *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 275

[63] Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, Godina 2, 1850. http://dnc.nsk.hr/Viewer.aspx?id=8d336349-9ee8-498d-8387-57ca296e820a&y=1852&m=6&d=1(2.lipnja 2013)

[64] Vanda Babić, Danijela Danilović, *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 275

Iz istog izvora saznaje se da postoje predaje o vezi mora s vješticama, naime, u nekim pričama vjeruje se da, kada se mora uda, postane vješticom. Takva činjenica povlači za sobom mnogo paralela kada se priča o obrani od tih bića, dakle, tada se s njima postupa jednako kao i s vješticama. Najčešće se protiv njih koriste nož i križ, a ponekad i okretanje metle iza vrata, mazanje bijelim lukom, itd. U narodu postoji i vjerovanje da se moru može otkriti u crkvi – jednako kao i vješticu, jer ne gleda na oltar za vrijeme nekih euharistijskih činova. Autorice navode i ovakve slučajeve: "Međutim, postoje i drugi načini otkrivanja, također vezani uz crkvu – *vještice* i *more* moguće je otkriti ako se pređom opaše crkva, a ispred praga zakopa žličica načinjena od bršljana, a može ih prepoznati i svećenik koji se za vrijeme mise okrene puku i reče: "molite braćo!"Ako se planirano otkrivanje ne uspije izvesti onako kako je planirano, one mogu pobjeći preko mora u ljupini od jajeta, ali nikako drugačije osim toga. "[65]

Granicu između mora i vještica definirala je i Suzana Marjanić. Objašnjava da hrvatske usmenoknjiževne predaje kao najsigurniju razliku more od vještice ističu sakrament vjenčanja, a time se naglašava polaritet između udane žene – vještice, i neudane – more.[66]

Brkić tvrdi da se razotkrivanje more može i drugačije objasniti. Navodi se da je vrlo učinkovito otrgnuti s nje komad odjeće te ju tako razotkriti. Jednako kao i vješticama, kada im je identitet otkriven, more prestaju imati magične moći - prestaju s napadanjem osoba. [67]

Bitna simbolika mora može se interpretirati na način prikaza neprihvatljivih oblika ženskih identiteta. Dakle, more služe kao negativni primjer – nijedna žena nije htjela biti opisana kao mora, a još manje biti deklarirana tako. U doba dok su predaje još snažno živjele među ljudima, takvi su se oblici koristili kao kontroliranje žena, jer se od njih u strogo patrijarhalnom sustavu (često i danas) očekuje da budu tihe, pasivne, da ne izazivaju nikakve sukobe, ničemu se ne protive. Prema predajama, cjelokupni pogled na to može se i na ovaj način interpretirati:

"Mora nije mitološko biće već živi uobičajenim dnevnim životom Žene (dan-dnevna pasija Žene-domaćice, kućanice, dnevna slika žene), ali noću luta i napada usnule (noćna akcija oslobođene žene: niktomorfna slika žene). Time je dobivena prva bitna, naravno, binarna opozicija unutar njezinog demoniziranog života: dnevna pasija Žene kao domaćice - niktomorfna akcija Žene kao more. A kada je riječ o oslobođenoj Ženi, takva Žena dobiva atribute demonske prirode

[65] Isto, str. 275, 276
[66] Suzana Marjanić, *Zaštitna sredstva protiv more kao žensko-niktomorfnog demona,* Treća - Časopis Centra za ženske studije II (1999), 1, str. 60
[67] Mirna Brkić, *Mora, žensko demonološko biće, u suvremenim kazivanjima Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Filološke studije, Vol. 1 br. 10, 2012, str. 44

jer je oslobođeno Žensko negativno kvalitativno vezano uz raspojasano, simbolički ono što nije vezano čvrstim, naravno, muškim pojasom." [68]

Brkić u prilog tome dodaje i jednu predaju koja odlično opisuje i potvrđuje ovakvu teoriju. Priča ide ovako: muž nije mogao spavati te je počeo buditi ženu koja leži kraj njega. Ona se činila mrtvom, nije se budila. U sljedećem trenutku kroz ključanicu vrata sobe ušla je muha te sletjela ravno u ženina usta. Tada ona oživljava, budi se iz stanja vegetiranja te počinje činiti svakakve nedolične radnje. Muž je, dakako, ubio tu ženu. [69]

4.5. Malik, macić, tintilin

[68] Isto, str. 45
[69] Isto, str. 46

Nadnaravno biće malik, a kako ga još nazivaju macić, macolić i tintilin, jedno je od najpopularnijih bića hrvatske usmene predaje, pogotov među djecom. Rijetko tko s hrvatskog prostora danas nije čuo za patuljasta bića tintiline. Popularnosti je, dakako, pridonijela i Ivana Brlić Mažuranić koja je ovo zanimljivo biće, nešto izmijenjenog karaktera nego kakvim se inače opisuje, odlično ukorporirala u svoje *Priče iz davnine.*

Kada se spominju varijante naziva za to biće, Babić i Danilović donose: "*Malić* se u Istri i Sloveniji spominje kao *Malik*, u srednjoj Dalmaciji poznat je kao *masmalić,macmolić, maličić, macić* i *mačić* dok ga u okolici Dubrovnika zovu *tintilin."* [70]

Lozica se u svojim razmatranjima referira na Stulli, a ona pak u svojim zapisima tvrdi da se macić pojavljuje već u starom Rimu, što potvrđuje zapis rimskog pisca Petronija Arbitra u njegovom *Satyriconu*, gdje govori o čovjeku koji se obogatio ukravši kapicu nekom đavolku.[71]

Predaje kažu da se malik rodi s crvenom kapicom na glavi, a može se pretpostaviti da kapica simbolizira posteljicu, kao i u nekim drugim pripovijedanjima, npr. o krsnicima. Malik je opisom dijete, a definira se i kao izgubljena duša nekrštenog, pobačenog ili umorenog djeteta, ili mu pridaju epitet vražićka. Ne mora se roditi klasičnim načinom, može se izleći iz jajeta crne kokoši ili pijetla. Treća varijanta govori kako je malik zapravo rođen kao deseto muško dijete jedne majke. [72]

Perić i Pletenac tvrde da se u Istri razlikuju dvije vrste malika: jedan je dobročinitelj iz šume koji pomaže bolesnim, umornim pastirima, a drugi je onaj iz rudnika. [73]

Lozica se u svojoj analizi izgleda ovoga bića opet osvrće na bilješke Maje Bošković-Stulli, gdje ona iz primjera predaje zaključuje da se malik pojavljuje u obliku prpošna djeteta u crvenoj kapici. Uglavnom se dovodi u vezu s novcem. Navodi da se duhovi mrtve djece i vragovi koji se uzgoje u jajetu pod pazuhom, a donose vlasnicima novac, pojavljuju na širokom području u mnogim hrvatskim predajama. U primorskim krajevima Hrvatske uglavnom su bili prikazivani kao draga, ljupka, ali i nestašna djeca s već spomenutim crvenim kapicama. [74]

Babić i Danilović navode slične predaje o postanku malića s Krka: "potrebno je sedam godina hraniti crnog pijetla dok ne snese jaje koje zatim treba obaviti crnom svilom i nositi pod pazuhom devet mjeseci, a iz njega će se roditi *malik* s crvenom kapicom." [75]

---

[70] Vanda Babić, Danijela Danilović *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 281
[71] Ivan Lozica, *Poganska baština*, Golden Marketing, Zagreb, 2002., str. 51
[72] Isto, str. 50
[73] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 132
[74] Ivan Lozica, *Poganska baština*, Golden Marketing, Zagreb, 2002., str. 50
[75] Vanda Babić, Danijela Danilović *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 282

Kada se govori o pojavnosti macića, Lozica navodi tvrdnje da se na Braču i u Poljicama macić pojavljuje kao oganj, ili kao oblik plamena koji skače. Može i mijenjati boju; od crvene i bijele do plave. Macić je često prikazivan i kao patuljasto biće koje nosi komad drveta na kome je vatra. Na Hvaru, u selu Vrbanj, macićima, prema predaji, smatrana su djeca koja se rode mrtva ili umru nekrštena, a često se pokazuju kao svjetlosti koje skaču po vinogradu. Postoji i pripovjest o maciću s jednom nogom i crvenom kapicom, a također se povezuje uz plamen – vrti se u njemu. Zna ponekad i sakriti životinje na nekoliko dana, a poslije ih vrati kao da nisu ni nestale. [76]

Lozica također navodi da se macić može prikazivati i kao čovjek, magarac koji grize, dijete, pas ili neka druga životinja. Postoje i svjedočanstva da se javlja u podne kao dijete, obučen u bijelo, a na glavi mu je bijeli šeširić. Na Hvaru se pričalo da je postojao kao maskota, igračka koju bi se stavljalo pod pramac da donosi sreću. [77]

U jednom je iskazu zabilježeno da se macić javlja i kao veliki čovjek u crnom klobučiću. Ista osoba posvjedočila je i o prikazi s kapicom crvene boje, a ostatak odjeće bio je crn. Na Hvaru se pojavljivao kao janje velikih rogova koji su išli u krug, a vuna je sezala do poda. Pojavljivao se i kao jarac, neki ga je čovjek našao na putu. Kada ga je doveo kući i htio ubiti, jarac je progovorio i nestao. Nadalje, predaje s Pelješca kažu da je macić, koji je nastao od nekrštene djece, a visok tri pedlja, znao dolaziti u kuću seljana. U ruci je držao trstiku i triput puhnuo – zadavajući ukućanima modrice. Mogli su to izbjeći tako da ispeku fritule i ostave pred vratima kuće. Macić je uvijek tri puta udario na vrata štapićem, ostavljajući stari novac, a zauzvrat bi uzeo pripremljene fritule. [78]

Stulli u svojim zapisima tvrdi i da macići mogu izgristi noge i ruke onomu koji izlazi ili obavlja malu nuždu noću, tako da ostanu karakteristične modrice. Takve modrice koje nastaju bez razloga naziva se modricama koje su zadobivene na način da je to *mačičina istukla*. Navodi se i priča da su neki ribari bacili dva kraka hobotnice maciću koji ih je pratio iza i imali su dobar ulov upravo zbog toga. Povezanosti macića i ribara govori u prilog i predaja da se macić ribaru koji je lovio s obale pojavio kao crno-bijela mačka koja jede ulov. Zanimljiva, ali i čudna je činjenica da su na kraju sve ribe bile na broju. [79]

Glavna simbolika tih nadnaravnih bića, unatoč svemu, i dalje leži u donošenju novčane dobiti i blagostanja. Takve predaje o malicima i macićima koji se pojavljuju u rudnicima posebno su zaživjele upravo u Istri, jer su upravo ondje postojali rudnici koji su se smatrali dosta osjetljivim

[76] Ivan Lozica, *Poganska baština*, Golden Marketing, Zagreb, 2002., str. 52
[77] Isto, str. 54
[78] Isto, str. 53, 54
[79] Isto, str. 52, 54

mjestima. Rudar je morao napustiti svoju prirodnu okolinu, a samim time i svoj društveni okoliš. Nije bio na svojem terenu, bio je izložen različitim utjecajima zbog psihičke oslabljenosti. Problemi s kojima su se suočavali istarski seljaci tada, kao npr. zdravlje stoke, pastira te urod, odjednom su postali drugačiji, jer su proizvodi stočarskog i ratarskog rada sve manje bili dostatni kao dovoljan izvor prihoda. Poslodavci su počeli smanjivati cijenu rada, isplaćujući radnicima sve manje – do novca nije bilo lako doći. Upravo u takvim pričama i ljudskim sudbinama zaživjele su predaje o nadnaravnim bićima maliku, maciću, tintilinu. Seljanima je trebalo nešto optimizma, pa su se često počele prepričavati predaje o maliku, koji na čaroban način donosi bogatstvo.[80]

Tintilini iz dubrovačke okolice imali su nešto drugačiju društvenu ulogu. Vrlo su slični macićima u obliku djece, a bitnija je razlika samo u tome što se oni najčešće javljaju oko podneva, ili barem tako majke plaše djecu da im sunce ne bi naštetilo. Dakle, tu tintilinić simbolizira sredstvo izazivanja straha kod malene djece, iako im to nije osnovna svrha. Opisujući vanjski izgled, predaje kažu da na tom području tintilinići imaju crvene, zelene ili crne klobučiće. [81]

Kao što je i prikazano, kroz predaje na prostorima Hrvatske postoje razne interpretacije ovog malog bića. No ipak, veliku većinu njih povezuje jedna činjenica, a Lozica donosi viđenje Maje Bošković-Stulli o tome: "Činjenica što su se predodžbe o domaćem vražićku koji donosi novac, one o duhu umrle djece ili one o malom gorskom demonu, koji također donosi novac, na našem istarsko-primorsko-dalmatinskom području tako nerazmrsivo splele oko lika dječačića u crvenoj kapici, ukazuje po našem mišljenju na ovaj momenat: te su se predodžbe pod različitim utjecajima i u različita vremena stvarale, mijenjale i oblikovale, ali su se na ovom terenu preslojavale preko jednog čvrsto i davno ukorijenjena lika – to je naš dječak u crvenoj kapici." [82]

4.6. Orko

Priča o nadnaravnom biću Orku mogla bi započeti činjenicom da ga definira noć. Kao i većina sličnih bića, kroz predaje je dobivao razna imena. Nailazi se na mnoge oblike, npr. *orko, orho, orkul, orso, orbo, manjimorgo, njorko*. Nastaje ponekad i od smeća, zbog čega se naziva i smetinjak ili posmetinjak. [83]

[80] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 133
[81] Ivan Lozica, *Poganska baština*, Golden Marketing, Zagreb, 2002., str. 56
[82] Isto, str. 57
[83] Marijan Stojković, *Orko*, Narodna starina XXIX, 1934., str. 226

Dakle, pojavljuje se noću, ali u predajama se kazivači uglavnom ne dotaknu samog postanka orka. Govoreći o njegovom vanjskom izgledu i formi, primjećuju se ovakvi iskazi: "*Orko* se obično pokazuje noću, kao mali magarac koji naraste ili se podigne jako visoko kad ga uzjašeš. Rjeđe se pokazuje kao mazga, pas, kozlić, miš ili ovca (crna)." [84]

Predaje kažu da zatekne ljude kako se vraćaju kući s posla, druženja sa suseljanima, ili jednostavno nekog umornog puta. Tada često pase ili leži, a zna se i podvući putniku među noge. Ugodno ga je jahati, pa putnik često zaspi - ni ne sluteći što će mu se dogoditi. Orko se tada transformira u veliko biće te odnese putnika na neko sasvim daleko mjesto, različito od putnikovog željenog cilja. Može ga smjestiti na zvonik, brdo, drvo ili udaljeno polje. Priče kažu da ga oteti putnik može zauzdati nekom nerabljenom uzicom od janjeće vune, ili čak krunicom.[85]

Činjenica da uglavnom zatekne ljude vraćajući se kući simbolički bi se mogla objasniti na način da su ljudi pribjegavali takvim predajama kada su morali pobjeći od problema, ili se jednostavno ukloniti na neko vrijeme od svojih bližnjih. Tada je bilo prigodno reći da se netko nije vratio kući jer ga je orko oteo i ostavio u nekom drugom kraju. Dakle, pojava orka može se simbolički prikazati i kao bijeg od stvarnosti putem korištenja usmenih priča o tom mračnom stvorenju, ili kao svojevrsni bijeg od određene vrste odgovornosti. Ljudi su često pribjegavali objašnjavanju svojih posrtanja i nemogućnosti suočavanja sa stvarnošću putem otmice orka. Upravo zato, pokušali su se oduprijeti tom utjecaju *lakšeg izlaza* tako što su preokretali kaput ili zamijenili desnu i lijevu cipelu.[86]

Iz malog broja predaja koje spominju sam postanak ovog bića zaključuje se da nastaje u smeću, a može nastati iz kokošjeg gnojišta koje nije bilo prekopavano sedam godina. Kada ode, orko za sobom ostavi neugodan miris, ili čak nastane iz smrada, a na kraju se pretvori u "vrlo smrdljivu tvar." Pričalo se i da pušta vjetrove, a ponekad zna u liku magarca namamiti ljude po dvorištima i zidinama. Kada ga uzjašu, on se vine u visine, naraste te počne trčati i izmarati osobu koja ga jaše. Ponekad čak baci osobu s visine na tlo, gdje osoba ostane onesvještena ležati. Još neki od načina zaštite od orka su svete moći, blagoslovljena trava, a može ga se ubiti i šiljastim nožem bijela drška i bijelih korica. Po predaji se boji pasa koji ga čak mogu i rastrgati.[87]

Postoje i već spomenute predaje gdje se ustalilo vjerovanje o okru kao o demonu koji se pretvori u životinju i nosi jahača. Ovdje se orko javlja kao div koji opkorači cestu, ili kao dva tornja, gdje jednom nogom stoji na jednom brdu, drugom na drugom. Ponekad i nema glavu.

[84] Ivan Lozica, *Poganska baština*, Golden Marketing, Zagreb, 2002., str. 46
[85] Isto, str. 46
[86] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 111
[87] Ivan Lozica, *Poganska baština*, Golden Marketing, Zagreb, 2002., str. 46, 47

Opisuje se i velikim poput stabla oraha, a nestane u zoru – kad pijetlovi zapjevaju, slično kao i većina nadnaravnih bića u takvim predajama. Između njegovih nogu je opasno proći, govori se da bi umro onaj tko bi to napravio, a ljudi imaju strah i od bježanja od njega. Ponekad bi skakao i s kuće na kuću. Predaje kažu da se izgubi ako mu se kaže: "Hodi mrak ća, aš ću te pocurat".[88]

Simbolika kršćanskog svetog trojstva povezana je s načinom obrane od orka. Kada se orko ispriječi na putu, ljudi se usuđuju kontrirati mu jedino ako ih je troje, jer biće bježi od trojice. Ta se činjenica uklapa i u simboliku temeljnih principa kršćanstva – borbu mraka (orka) protiv svjetla i dobrote (Sv. Trojstvo). Pripovijeda se i da je neki čovjek tri puta morao zaklinjati orka da ga pusti, jer nije iz kraja gdje ga je orko napao.[89]

Postoje i predaje o povezanosti orka i vukodlaka. Lozica stoji iza tvrdnje da u Dalmaciji orko, tj. lorko ili lorgo, postaje identičan vukodlaku - ponekad se poistovjećuje i s vampirom. Pronađene su predaje gdje se u opisu orka vrlo usko povezano spominje i vukodlak koji nastaje vražjim napuhivanjem ljudske kože. No sam orko ne nastaje tako, nego uzima oblik mješine koja se rasprsne ili pretvori u neki drugi oblik. Lozica navodi Carićeva saznanja da se orko po noći u obliku mješine kotrlja pred čovjekom, najviše ženama, a u obliku magarca uglavnom muškarcima. Tvrdi se i da se orko može pokazati kao dub ili čempres, kao što je već spomenuto. Tada naraste do neba, a kasnije se opet spusti do zemlje i nestane.[90]

Lozica, nadalje, ističe saznanja Marijana Stojkovića, koji u svojemu članku tvrdi da je orko u Dalmaciju i Istru stigao kao strani utjecaj ili književnim, ili usmenim putem. Istaknuo je da su predaje o orku bile iznimno raširene u Italiji i na njemačkom govornom području Tirola, ali se usmeni utjecaj ne može u velikoj mjeri pratiti ili kontrolirati. Stulli, pak, tvrdi da su predaje o orku vjerojatno nastale na staroj romanskoj podlozi, jer se može izvesti analogija s antičkim rimskim bogom podzemlja Orcusom.

Orko je, zaključujući iz navedenog, složeno staro biće mitskih predaja, a činjenica da posjeduje moć transformacije čini ga klasičnim demonskim bićem koje je stoljećima strašilo narod. [91]

[88, 89] Isto, str. 47

[90] Isto, str. 49
[91] Isto, str. 49, 50

4.7. Vila

Vila je jedno od najčešćih mitoloških bića. Mnogi drže da su to najljepša, najupečatljivija i najzanimljivija nadnaravna bića, a pojavljuju se svuda – ne može se reći da su ograničene prostorom. Postoji vjerovanje o njhovu postanku od Boga – predaja govori da su vile Adamove kćeri koje je Bog, jer su bile previše lijepe, pretvorio u vile kako se ne bi morale skrivati od ljudi.

Sličnog su vjerovanja predaje s područja Otoka – ljudi su vjerovali da je Bog podijelio vidljivi od nevidljivog svijeta, ali stvorio i vile.[92]

Botica također zaključuje slično: "U sustavu hrvatske narodne mitologije mit o vilama motiv je brojnih narodnih priča te je više i duže u uporabi od bilo kojeg drugog slavenskog mitskog bića. Neprekidno se nalazi u istom semantičkom određenju znatnog broja hrvatskih usmenih bajki, predaja i legendi." [93]

Kroz predaje nailazi se na mnogo vrsta vila. Ivan Kukuljević Sakcinski opisuje kako one stanuju u tri predjela ili tri elementa: u zraku, na zemlji i u vodi. Borave na udaljenim zvijezdama, u oblacima, na visokim planinskim vrhuncima, u strašnim bezdanima i najdubljem moru. Gotovo da nema mjesta na kojem se ne nalaze. O polaritetu karaktera vila kaže da su neke bijele i dobre, druge su crne i zle, a neke nisu ni dobre ni zle, već onakve kako ih trenutna volja nosi. Tvrdi da se vila može pretvoriti u bilo što, no to se rijetko događa; češće vila jednog elementa poprimi svojstvo drugog elementa. [94]

Kroz stoljeća raširio se aspekt vjerovanja u pozitivni utjecan vila. One se drže svemogućim bićima, bogatim, pitomima, moćnima i vidljivim samo onome kome ukažu milost i kome žele pomoći; obitavaju u visokim planinama i velikim špiljama, a ponekad se mogu i udati za mladiće te oni postaju vilašima. U Samoboru postoji vjerovanje da vile dođu noću u dvorište, vrt ili polje dobrih ljudi te završe posao koji ljudi nisu stigli obaviti preko dana, a nekad čak i umivaju i češljaju djecu bez majki.[95]

O dobročinstvima, a i osvetoljubivosti vila postoje brojne predaje. Neke od njih prenose sljedeće: "Vile nikom neće učiniti nažao, osim ako ih netko ne uvrijedi npr. nagazivši na njihovo kolo ili večeru, ili im pak, namjerno ili slučajno, otme kiticu cvijeća. Poznato je narodno vjerovanje da vile pletu raskošne kitice i vijence od raznovrsnog cvijeća i da svaki cvijet ima drukčije značenje. Vile će kazniti i onoga koji oda tajne vilinskog svijeta ili im na neki drugi način želi nauditi. Međutim, čovjek se isto tako može zbližiti s vilama i postati im prijateljem ili kako kažu, s vilama se pobratiti ili posestriti. Tada će mu njegova *posestrima* vila pomoći u svakoj nevolji. Pripovijeda se u narodu da svaki junak i čestit čovjek ima svoju vilu posestrimu."[96]

---

[92] Vanda Babić, Danijela Danilović, *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 263
[93] Stipe Botica, *Vile u hrvatskoj mitologiji*, Radovi zavoda za slavensku filologiju XXV (1990), str. 30
[94] Časopis za filozofiju i humanizam - Nova Akropola, br. 14.
http://www.novaakropola.hr/Clanci/Razno/Detail.aspx?Sifra=199 (1. lipnja 2013.)
[95] Vanda Babić, Danijela Danilović, *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 263
[96] Časopis za filozofiju i humanizam - Nova Akropola, br. 14.
http://www.novaakropola.hr/Clanci/Razno/Detail.aspx?Sifra=199 (1. lipnja 2013.)

Babić i Danilović u analizama predaja potkrepljuju navedenu činjenicu – postoje predaje gdje ljudi vjeruju da se Kraljević Marko skriva u pećini već tristo godina, a tamo ga dvori *vila,* dok je u Istri također zabilježena priča o njemu- načinio je grančicama hlad dvjema zmijama koje su se pretvorile u dvije lijepe djevojke, vile, kojima on svira u mijeh, a one mu zauzvrat daruju snagu kako ga drugi pastiri ne bi tukli (jer je bio najslabiji među njima). [97]

Autorice Babić i Danilović također donose tvrdnje "*Vile* imaju moć kojom u vihoru mogu sebi odnijeti onoga koga žele imati, a najčešće se radi o otmici lijepih mladića s kojima mogu, a i ne moraju imati potomstvo (u Poljicama vjeruju da se rađaju samo *vile* dok muških potomaka nema). Od toga je proizašla kletva: „*Vile te odnijele!*“ Onoga koga *vile* odnesu najčešće ga i povrate nakon određenog vremena. Nerijetko upravo oni postaju *vilenjaci*; *vile* ih nauče o moćima i ljekovitošću svih trava. Motiv otimanja, viline prevlasti nad mladićima ili pak zaljubljivanja u *vilu* nalazimo često i u usmenoj poeziji." [98]

Kada se govori o tjelesnoj pojavi vile, većina predaja prenosi sljedeće: "Vile su u narodnoj tradiciji najčešće opisivane kao mlade djevojke uzvišene ljepote koja se ne može usporediti ni sa čim zemaljskim. Tko bi vilu jedanput vidio, obuzela bi ga neizreciva čežnja za njenom ljepotom. Kažu da nekima oči sijevaju zrakama svjetla. Na sebi nose poput snijega bijelu svilenu haljinu, a tijelo im je *vitko poput jele i lagano kao u ptice*, jer imaju krila koja ponekad mogu biti zlatna. Posebno je lijepa njihova zlatna kosa koja, raspuštena, poput slapa pada sve do zemlje. U kosi, kažu, nalazi se tajna njene snage i života. Vila kojoj ispadne i jedna vlas, gubi vilinsku moć i postaje smrtna. Zbog toga su vile naročito pazile na svoju prekrasnu kosu i ponekad su se mogle vidjeti kako sjede pokraj puta i češljaju se. Kada bi prolazile kroz gustu šumu, često bi se njihova duga, zlatna kosa zaplela u kakav grm. Ako bi netko tada naišao i raspleo je, a da ne iščupa nijednu vlas, vila bi mu zauzvrat do kraja života pomagala u dobru i u zlu." [99]

Autorice Babić i Danilović iz predaja donose nestereotipan pogled na vile. U nekim krajevima Hrvatske pučani "vjeruju da *vile* imaju odijela toliko sjajna da se u njih ne može gledati dok u Loboru drže da one uopće nemaju odijela. U većini krajeva postoji vjerovanje da je vilama gornji dio tijela jednak tijelu djevojke dok su im noge magareće, kozje ili pak volovske te ih stoga ne valja gledati zato što će se u protivnom osvetiti onome koga vide da to ipak čini."[100]

---

[97] Vanda Babić, Danijela Danilović, *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 267
[98] Isto, str. 268

[99] Časopis za filozofiju i humanizam - Nova Akropola, br. 14.
http://www.novaakropola.hr/Clanci/Razno/Detail.aspx?Sifra=199 (1. lipnja 2013.)
[100] Vanda Babić, Danijela Danilović, *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 265

I Suzana Marjanić u svojim se istraživanjima o vilama susrela s motivom vilinskih nogu u obliku konjskih ili kozjih kopita. Prema interpretaciji Natka Nodila, nailazi se često na takva pučka vjerovanja koja su, moguće, proizašla iz *hristjanske mrzosti* na vile; a što je narod tumačio kao kaznu zbog oholosti, jer su vile bile poznate po činjenici da su vrlo ponosne. Iz toga proizlaze predaje da ih je Bog kaznio pretvorivši im noge u kopita. Vile ih prekrivaju dugim, bijelim haljinama.[101]

U predajama se često spominju motivi vilinskog kola i okupljanja vila. One su se ponekad mogle vidjeti pod starim hrastom kako se smiju ljudima koji su prolazili promatrajući i čudeći im se. Vile su znali viđati i kako po mjesečini plešu svoja poznata kola, dok sve ne popadaju od umora. Govori se i da mogu igrati kolo *u pol kola*, kako bi svojim plesom predstavljale mladi mjesec. Ovdje u Slavoniji postoje predaje da na mjestima gdje su vile plesale rastu gljive; vilina gljiva u narodu se zove *vilovnjača* i smatra se da ona raste na *vilinu kolu*. Na vilinska igrališta čovjek nije imao slobodan pristup, jer bi mu vile odmah učinile neko zlo. Samo rijetki pošteni ljudi mogli su doći u njihovo kolo i to slučajno ili na poziv samih vila. Takve su ljude vile mogle svačemu naučiti i, iako bi im prenijele samo mali dio svojeg znanja, oni bi postali vrlo mudri i vješti. [102]

Postoje brojne predaje u kojima se vile spominju i kao blagotvorne, dobre ljekarice koje imaju moć ozdravljanja i regeneracije. Budući da su cijelo vrijeme stopljene sa životom prirode, one znaju njegove zakone i tajne upotrijebiti na najbolji mogući način. Puk vjeruje da vile poznaju i ljudima pokazuju ljekovito bilje pa se zbog toga ta vrsta vila ponekad naziva biljarice i vidarice. "U čistoći jutra, one po rosnim planinama traže mirisno, zdravo bilje. Vrijedno je spomenuti da su narodna imena različitih biljaka pripisana vilama, primjerice vilin luk (Muscari comosum), vilina metla (Asparagus officinalis) ili vilina kosa (Cuscuta epithymum). Za biljku koju zovu vilino sito (Carlina acaulis) kažu da ima jaku moć protiv laži. Prema Marinu Držiću, čudotvornu moć vile imaju i kada u noći pred Ivanje plešu nad vodama i izvorima. Tko tada potpadne pod njihovu moć, može se podmladiti i obnoviti, poput zmije koja mijenja svoj svlak."[103]

Vilinsko drvo poznato je mjesto sastajanja vila. Zoran Čiča pronalazi tvrdnje da se ispod drveta proslavljalo, ostavljali su se pokloni vilama svezani za grane, čak su i održavani obredi liječenja ili plesa. Mjesto ispod takvog drveta često se karakteriziralo kao čisto, jer su se tamo prinosile žrtve vilama – uglavnom u obliku janjeta. Dakle, na vile se često nailazi ispod hrasta,

[101] Suzana Marjanić, *Životinjsko u vilinskom*, u: Između roda i naroda, Etnološke i folklorističke studije (prir. Renata Jambrešić Kirin i Tea Škokić), Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za ženske studije, Zagreb, 2004., str. 238
[102] Časopis za filozofiju i humanizam - Nova Akropola, br. 14.
http://www.novaakropola.hr/Clanci/Razno/Detail.aspx?Sifra=199 (1. lipnja 2013.)
[103] Časopis za filozofiju i humanizam - Nova Akropola, br. 14.
http://www.novaakropola.hr/Clanci/Razno/Detail.aspx?Sifra=199 (1. lipnja 2013.)

brijesta, gloga i kruške; ta su se stabla smatrala izdvojenima zbog ljepote, veličine ili položaja u odnosu na druga, a seljani nisu dolazili ispod njih jer su se smatrali nečistima i grešnima te nedostojnim takvih mjesta. U Slavoniji, poglavito Otoku te u nekim mjestima u Dalmaciji smatralo se da je orah drvo koje je najčešće mjesto sastajanja vila. [104]

Vrlo je poznat i motiv krađe viline moći, odnosno krađa nekog vilinog predmeta koji joj predstavlja izvor moći. Riječ je o motivu koji se javlja u različitim krajevima Hrvatske. Jedna priča govori "o čovjeku koji je vili, dok je spavala, skinuo krunu s glave te je ona, ostajući bez moći, postala sasvim obična djevojka koja se udala za njega. Muž je za vrijeme jedne svetkovine zatražio od nje da igra u kolu – vraća joj krunu, a ona bježi pod oblake." [105]

Botica potvrđuje spomenutu činjenicu s kraja predaje – vilin bijeg. "Zanimljivo je da gotovo ni u jednoj priči, predaji, pjesmi vila ne ostaje s mužem. Čak ni majčinstvo (po narodnom sustavu vrijednosti na samom vrhuncu) nema snagu kao zov visine. Vilin bijeg se odgađa i muževi ljubomorno od njih skrivaju "krila" (ili neko drugo "obilježje" koje omogućuje odlazak). Vile stoga koriste iznimne prilike: za vrijeme kakve svadbe, obiteljske ili opće svečanosti, izniman događaj u kući kad je svačarski ugođaj, iznimnu emotivnu situaciju. Tada obično moli muža da joj vrati obilježje (samo na "trenutak"), da bi se iskazala među gostima i time uzdigla vrijednost kuće."[106]

Slična, pak, priča, potvrđujući navedeno donosi vjerovanje da je neki mladić ukrao vili krunu, jer je znao da bez nje ne može letjeti. Mladić je poveo vilu kući, a predmet sakrio tako da ga vila ne može naći. Postala je obična djevojka, rodila dva sina i kćer, a na vjenčanju najstarijeg sina zamolili su ju da zapleše - muž joj je vratio ukradeni izvor moći te ona u tom trenutku poleti i odnese sa sobom njihovu kćer. [107]

Smatra se da je glavni uzrok nestanka vila čovjek. Koliko se na nekim područjima Hrvatske cijenilo vile i vjerovalo da je bilo bolje u vilinsko doba najbolje govori u prilog sljedeći citat: " Narod vjeruje kako je život za njihova vremena bio znatno bolji što potvrđuje primjer iz Stupnika kraj Zagreba: *Dok je bilo vila, vele ovdje ljudi, da su bila i bolja vremena, nego sada što su. Rodila su dobro polja i vinogradi. Svega je bilo dosta. No sada nema više vila, odbile su se od naroda, poplašile su se od rogova, u koje svinjari na paši neprekidno tule*."[108]

---

[104] Zoran Čiča, *Vilenica i vilenjak: sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2002. , str. 95, 96

[105] Vanda Babić, Danijela Danilović, *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 269

[106] Stipe Botica: *Vile u hrvatskoj mitologiji*, Radovi zavoda za slavensku filologiju XXV (1990), str. 36

[107] Vanda Babić, Danijela Danilović, *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, u časopisu: Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 269

[108] Isto, str. 265

Još jedna potvrda toga nalazi se u Hrvatskom zagorju: "Ivan Kukuljević Sakcinski zapisao je priču kajkavskih staraca o ovom drevnom vilinskom vremenu: *Věruj te gospodine! Stara je rěč, da su onda još zlatna vrěmena bila. Čedni su bili onda ljudi; polja su radjala samom pšenicom i drugom hranom bez ljudskog truda i znoja; srdce je sviuh onda jedno bilo, volja jedna, jedan zakon, jedan običaj. Vile su onda ljudem, jer biahu dobri, pomagale polja žeti, travu kositi, strni pleviti, marvu hraniti, kuće graditi, štibru plaćati; pa su svuda brale čemer. Nu odkad su se ljudi iznevěrili svojim starim krěpostim; odkad su pastiri zabacili svirale, tambure i pěsme, te na město njih poprimili biče u ruke i stali po paši pucketati, huškati i kleti; odkad još k tomu počeše puške pucati i narodi se proganjati; od onda je prestalo Vilah na hrvatskom polju i one odoše nekamo u stranu zemlju. Samo gděkoji čovek, koji je Vilam osobito omilio, vidi ih kadkada, kako po polju kolo igraju ili na pustoj klisuri i goloj stěni samotno sěde te plaču ili u žalostnih pěsmah nariču."* [109]

4.8. Urečljivac

Bića urečljivac bilo je iznimno nepoželjno u svakodnevici puka koji je vjerovao da postoji. Nekad se vjerovalo da se nesreća i zla kob mogu prenijeti doslovno pogledom, dakle, uroci su se mogli bacati čak i kada se nekoga pogleda. Bića koja su imala takvu sposobnost nazivala su se urečljivcima, a nadnaravnu moć sadržavale su njihove riječi i pogledi.

[109] Časopis za filozofiju i humanizam - Nova Akropola, br. 14. http://www.novaakropola.hr/Clanci/Razno/Detail.aspx?Sifra=199 (1. lipnja 2013.)

Perić i Pletenac navode da je opće mišljenje puka nekoć bilo da "iz nekih očiju izlazi čarolija, koja djeluje na druge oči, a moć joj je tolika da joj se onaj, protiv koga je usmjerena, ne može oduprijeti, zbog čega joj podliježe i nužno obolijeva.[110]

Navode i da postoji dvije vrste urečljivaca – jedni taj moćni zao pogled koriste svjesno i namjerno, dok drugi nisu ni svjesni da njihov pogled šteti i donosi zlo. Karakteristike oba tipa su nemirne oči, upadljiva boja zjenica ili njihova deformacija, razne očne bolesti, izrazito velike, okrugle, ili male oči, spojene obrve itd. [111]

Djelovanje urečljivca može se okarakterizirati inverzijom. Drago Orlić donosi objašnjenje: "Njegova pohvala donosi zlo. Ako kaže "ma je lip ti mali", može djetetu zlo učiniti. Isto je i kod pohvale tipa "ma je junak ti mladić", ili "ma si vidija ki lip junac", ili "ma van je fanjski prasac." Stoga, da ne bi bilo sumnje da je netko urečljivac, u Istri je i danas u narodu vrlo živ običaj da se najprije pogrdi ono što se želi hvaliti, primjerice: "pasja krv ma je lip", "vražji mladić ma je junak", ili čak apsurdna tvrdnja "ala grda mala, ma si lipa." Od urečljivca se najlakše braniti. Novokupljena domaća životinja se, na primjer, u staju vodi preko nekih predmeta, načešće preko sjekire ili kroz nogavice hlača gospodara kuće, odjeća se oblači naopako, maloj djeci obraz se pere mokraćom."[112]

Da je urečljivac, a samim time i podsvjesna prijetnja od njegovog djelovanja duboko utkana u tradicijsku kulturu u Hrvatskoj govori činjenica da i sami, nesvjesno, često *kucnemo o drvo* da nešto ne ureknemo. Biće, osim u Hrvatskoj, ima i brojne interpretacije u mnogim svjetskim kulturama.

5. Zaključak

Kroz diplomski rad istraživana je problematika i donesen pregled najčešćih nadnaravnih bića hrvatskih usmenih predaja, a obradom i analizom njihovih karakteristika objasnila se simbolika i značenje koje su nosila ova bića kroz stoljeća pripovijedanja.

Bitna odrednica, a i razlog zašto se uopće priča o ovome, činjenica je da su ljudi vjerovali u postojanje nadnaravnih bića. Smatrali su da postoji *nešto,* a to *nešto* rekonstruirali su iz mnogih

[110] Boris Perić, Tomislav Pletenac: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković&Runjić, Zagreb, 2005., str. 96
[111] Isto, str. 97
[112] Drago Orlić, *Štorice od štrig i štriguni*, Naklada Zoro, Zagreb–Sarajevo, 2008., str. 56

predaja koje su ili čuli od osobe koja je to doživjela, ili od treće osobe – rjeđe su sami bili svjedocima nečega za što misle da je istinito.

O analiziranim bićima, ***štrigi, štrigunu i krsniku, vukodlaku i vampiru, vještici, mori, maliku, maciću, tintilinu, orku, vili*** te ***urečljivcu*** napisan je pregled koji sadržava glavne karakteristike svakog bića, način na koji nastaju/postaju time što jesu, područje i vrsta magijskog djelovanja, simbolika i način obrane od moći. Kroz brojne predloške predaja zaključile su se i utvrdile navedene opisne osobine.

Utvrdilo se i zaključilo iz mnogih predaja o ***štrigama i štrigunuma*** kako simboliziraju zlo koje puku zadaje svakodnevne probleme oko usjeva, stoke i života općenito, dok su krsnici na strani dobroga – pomažu obraniti od nedjela štriga i štriguna. Uz ***vukodlake i vampire*** vežu se predaje koje u sebi donose simboliku straha od nepoznatog, od noćnih stvorenja koja iz grobova ustaju i napadaju ljude, a u nekim predajama vampire i vukodlake usko se povezuje sa samim vragom. ***Vještice*** su proizašle kao simbol saveza žene i vraga, a uz njih se usko povezuju i ***more*** koje simboliziraju promjenu ženskog bića kao svojevrsne domaćice u oslobođeno, snažnije biće. ***Malik, macić ili tintilin***, vražićak s crvenom kapicom najčešće se povezuje uz novac – biće je to koje je simboliziralo materijalno bogatstvo kroz predaje – onaj kojemu je pomogao, uživao je blagodat novca, ponekad zauzvrat ostavljajući samo fritule. Kada se spomene ***orko***, prva asocijacija poznavatelja ovoga bića je upravo mrak – a kroz mrak dolazi i simbolika bijega od stvarnosti, odlaska u nepoznato. ***Vila*** se smatra potpuno drugačijim bićem od navedenih – uglavnom dobročiniteljica, simbolizira ono pozitivno, a često dolazi i kao pomoć puku, dok je ***urečljivac*** samo nužno zlo; simbolizam njegovog pogleda donosi nesreću onome na koga utječe.

Kako god se priča o nadnaravnim bićima tumačila i analizirala, pravi će zaljubljenik u tematiku najviše cijeniti istinsku, živu predaju koja se još uvijek može vidjeti očima, čuti ušima – upravo od staraca čije su majke, očevi, bake i djedovi živjeli u doba kada su takve predaje ipak imale veći utjecaj na svakodnevicu.

Možda je najprikladniji citat za kraj ove priče (koji opisuje navedenu situaciju) upravo ovaj, autora Ivana Lozice: "Naučio sam u tom poslu da su imaginarna bića usmene predaje u nečemu nalik na oblake. Kad ih gledamo svojim očima, zapažamo svu njihovu ljepotu i raznolikost, često smo zatravljeni, možda i prestrašeni ugođajem koji stvaraju u krajoliku. Slušamo li dobra pripovjedača, on će nam još i znati dočarati ugođaj olujnih oblaka u orkanskom nevremenu na moru, ili opasno mitsko ozračje ljetnoga podneva. U učenim knjigama o tome možemo naučiti malo ili ništa." [113]

[113] Ivan Lozica, *Poganska baština*. Golden Marketing, Zagreb, 2002., str. 44

Istina, jer ipak, kroz godine i stoljeća – usmene predaje i bića koja se sreću u njima najsnažnije žive na ustima pripovjedača i u ušima slušatelja.

Literatura

- Babić, Vanda, Danilović, Danijela, 2013.: *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena,* Lingua montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, str. 251. – 299.
- Bošković -Stulli, Maja, 2005.: *Od bugarštice do svakidašnjice,* Konzor, Zagreb

- Bošković-Stulli, Maja, 1991.: *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb
- Bošković-Stulli, Maja, 2006.: *Priče i pričanje,* Matica Hrvatska, Zagreb
- Bošković-Stulli, Maja, 2006.:*Priče, pjesme, običaji iz Peroja - sela crnogorskih doseljenika u Istri.* Osijek:HCDP Croatica-Montenegrina RH i CKD Montenegro-Montenegrina Osijek
- Botica, Stipe, 1993.: *Mitološki slojevi hrvatske usmene književnosti*, Croatica XXIII/XXIV , str. 69. -76.
- Botica, Stipe*,* 1990.: *Vile u hrvatskoj mitologiji*, Radovi zavoda za slavensku filologiju XXV , str. 29.- 40.
- Brkić, Mirna, 2012.: *Mora, žensko demonološko biće, u suvremenim kazivanjima Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Filološke studije, vol. 1, br. 10, str. 37. – 47.
- Coha, Katarina: *Šaman kao gospodar duhova,* Zarez*,* dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja, Zagreb, 15. srpnja 2004., godište VI, broj 134-135
- Čiča, Zoran, 2002.: *Vilenica i vilenjak: sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb
- Fischer, Helmut, 2003.: *Stari demoni – novi konteksti: Demonski likovi u suvremenim predajama*, Narodna umjetnost: Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku XL , 2., str. 29. - 40.
- Lozica, Ivan, 2002.: *Poganska baština*, Golden Marketing, Zagreb
- Marjanić, Suzana, 1999.: *Zaštitna sredstva protiv more kao žensko-niktomorfnog demona,* Treća - Časopis Centra za ženske studije II, str. 55.- 68.
- Marjanić, Suzana, 2004.: *Životinjsko u vilinskom*, u: Između roda i naroda, Etnološke i folklorističke studije (prir. Renata Jambrešić Kirin i Tea Škokić), Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za ženske studije, Zagreb, str. 231. - 256.
- Orlić, Drago, 2008.: *Štorice od štrig i štriguni*, Naklada Zoro, Zagreb–Sarajevo
- Perić, Boris, Pletenac, Tomislav, 2005.: *Fantastična bića Istre i Kvarnera,* Vuković&Runjić, Zagreb
- Radić, Antun, 1897.: *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu,* knj. 2., str. 65., Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena
- Stojković, Marijan. 1934.: *Orko.* Narodna starina XXIX, str. 226., 227.
- Šešo, Luka, 2002./2003.: *O krsniku: od tradicijske pojave u predajama do stvarnog iscjelitelja*, Stud. ethnol. Croat., Vol. 14/15, str. 23. -53.

- Vinšćak, Tomo, 2005.: *O štrigama, štrigunima i krsnicima u Istri,* Stud. ethnol. Croat., vol. 17, str. 221-235.

Mrežne stranice

- *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku,* 1852. Godina 2, uredio Ivan Kukuljević Sakcinski http://dnc.nsk.hr/Viewer.aspx?id=8d336349-9ee8-498d-8387-57ca296e820a&y=1852&m=6&d=1 (1. lipnja 2013.)
- Brnabić, Vesna. 2010. *Istarski vampir: Legenda o Juri Grandu opet živi*, http://www.vecernji.hr/vijesti/istarski-vampir-legenda-juri-grandu-opet-zivi-clanak-169074 (3. lipnja 2013)
- Časopis za filozofiju i humanizam - Nova Akropola, br. 14. http://www.novaakropola.hr/Clanci/Razno/Detail.aspx?Sifra=199 (1. lipnja 2013.)
- Štriga, Nika, 2011. *Neka puše, zapisano je* http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac442.nsf/AllWebDocs/Neka_puse__zapisano_je (2. lipnja 2013.)